

Kurcz Ádám István

A katonák még nem jöttek vissza

Elhallgatások és allegóriák Gion Nándor rendszer-váltás előtti prózájában

I. „Virágnyelvi trükkösködés”¹

1973-ban jelent meg Gion Nándor történelmi regényfolyamának első kötete, amelynek *Virágos Katona* a címe. A regény cselekménye 1898-ban indul és 1918 tavaszával ér véget. A későbbiekben *Latroknak is játszott* címmel tetralógiává terebélyesedő regényfolyam az 1960-as évekig mutatja be a délvidéki Szenttamás történetét egy család sorsában. Annak ellenére, hogy a *Virágos Katona* című regényben utalások vannak az első világháború elvesztésére, amit a szereplők biztosra vesznek², 1918 tavaszán a történelmet kicsit is ismerők és a hivatkozott regénybeli utalásokat felfogók számára teljesen meghökkentő módon idillel: békével, szerelemmel, házassággal, szóval teljes happy enddel fejeződik be a kötet. Sőt, a későbbiekben tetralógiává váló regényfolyamnak az 1898-as kezdő dátumtól az 1960-as évekig folyamatosan haladó cselekményében, a szinte hiánytalan kronológiát tartó regényfolyamban itt egy markáns szakadás is következik. Erre a kiabáló hiátusra eddig talán még senki nem mutatott rá, valószínűleg éppen azért nem vették észre, mert olyan feltűnő, hogy kiböki az ember szemét. Mert hiszen a sorsfordító 1918-as év legeseménydúsabb része (nyara, ősze, tele), a teljes 1919-es év, illetve az 1920-as év eleje is hiányzik a cselekményből.

Hogy mi történt Szenttamáson (és a Délvidéken) a tetralógia időszakjának 1918-as tavasz végi és 1920-as tavasz eleji szakadása között, arra a regényszöveg 1918-as utolsó és 1920-as első elvarratlan számai nem nagyon utalnak. Sőt, ellenkezőleg, a történet jelentéshálójának felszínén inkább elkendőzik a történeteket. A *Virágos Katona* 1918 májusában azzal végződik, hogy a frontról hazatért Gallai István és Krebs Rézi bejelentik a községházán, hogy össze akarnak házasodni, majd csokolóznak a községháza lépcsőjén, „*mintha máris*

1 Vö. Erdélyi Erzsébet–Nobel Iván, „Hiszek az álmokban, mindenekelőtt a saját álmaimban” – beszélgetés Gion Nándorral = Tiszatáj, 1994/6., 15–17.

2 Német szereplőtől: „Ezt a háborút szerencsére elveszítjük – mondta a verbászi evangélikus lelkész, és kezével nagy keresztet rajzolt a levegőbe. [...] – De hiszen a Monarchiával együtt mi is elveszünk. Mi, bácskai németek. Félő, hogy a szerbek akarnak majd uralkodni felettünk. – Akkor vesznenék el, ha a Monarchia megnyerné a háborút – magyarázta az evangélikus lelkész. – [...] A magyarok már most is túlságosan erősek itt Bácskában is. [...] A szolgalelkű németek pedig lassanként beolvadnak közéjük. Határozottan jól jönne egy ideiglenes szerb fennhatóság, ez megzavarná ezeket a félnémeteket, és visszavedlenének egészen németekké.” Gion Nándor, *Virágos Katona* [1973] = G. N., *Latroknak is játszott*, Bp., Noran, 2007, 174.; ill. magyar szereplőtől: „[Váry János és Frédi nagyságos úr] folyton arról beszélnek, hogy mi lesz azután, hogyha elveszítettük a háborút. – Elveszítjük a háborút? – Persze. A Monarchia szét fog hullani.” Gion Nándor, *Virágos Katona* [1973] = G. N., *Latroknak is játszott*, i. m., 179.

*házasok volnának.*³ A regény végi esküvő ügyes írói fogás. Ha tetszik, cseles példázat. (Hogy valóban írói fogás, azaz Gion nem családjának általa ismert pontos történetét írta meg, hanem fontos ponton tért el tőle, az nagyanyja, Krebs Rézi feljegyzéséből tudható, aki azt írja, hogy valójában évekkel később kötöttek házasságot Gallai Istvánnal.⁴) Gion történetében, vagy ha úgy tetszik, példázatában, Gallai István a háború okozta megrázkódtatás által nő fel végre: megérti, hogy soha többé nem menekülhet el a *Virágos Katona* nyújtotta álmovilágba. Az író által „előrehozott” házasságkötéssel kezdődik el aztán Gallai önálló felnőtt élete. Szüleitől ekkor költözik el, és utána felesége családjánál, a sváb Krebséknél lakik. Gallaiék házasságkötése szimbolizálhatja a műben megjelenített közösség szempontjából vett „mi”, azaz a vajdasági magyarság felnőtt, önálló (értsd: kisebbségi) életének a kezdetét, hiszen amint az egy-két utalásból sejthető, a Délvidék hamarosan el fog szakadni az anyaországtól.⁵ A történetben ugyanakkor a természet is ünnepel: tetőpontján van az akácvirágzás⁶, így a főszereplő párosnak a községhezán való beiratkozása a küszöbön álló kataklizmára reflektálva a természettel együtt hirdetheti az élet folytatásának szükségességét a legnehezebb helyzetekben is. Az esküvő viszont arra is alkalmas, hogy hangulatilag elterelje a figyelmet a hamarosan elkerülhetetlenül bekövetkező tragédiáról. „Szép verőfényes tavaszi nap volt, fehér akácvirágok illata érződött a levegőben, és gyors szárnyú, apró madarak repültek az ég felé”⁷ – olvassuk továbbá, s itt, a regény legvégén még a jog és az igazság is valószínűtlenül látványosan diadalra jut majd, mint soha korábban és soha azután, mert kiderül, hogy a hatóságot mindaddig kicselező Török Ádámot csodálatos módon⁸ elfogták a (még éppen) magyar csendőrök. Gallai István és Rézi a községhezát lépcsőjéről látja, hogy Török Ádámot végigkísérik a főutcán, és közben azt kiabáltatják vele, hogy mint katonaszökevény elárulta a hazáját. Közben pedig a rablógyilkos, aki ha anyagi érdeke azt diktálta, hogy vegye el, ami a másé, és eddig semmi jelét nem mutatta annak, hogy erkölcsi aggályai lennének, talán azért, hogy könnyítsen a lelkiismeretén, igyekszik még a többi gaztettét is kikiabálni. „Az emberek, a kalapok felett meg összeborultak az akácfa fehér koronái, az ágakról tömött fürtökben lógtak a virágok, és nevettek, nevettek a

3 Gion Nándor, *Virágos Katona* [1973] = G. N., *Latroknak is játszott*, i. m., 197.

4 „A fiam, István született 1919-ben, a lányom született 1921-ben, és törvényesen esküdtünk 1924-ben.” Krebs Teréz feljegyzése, idézi: Horváth Futó Hargita, *Lokális kontextus, elbeszélői szerepkörök és a szövegek átjárhatósága Gion Nándor opusában*, Újvidék, Bölcsészettudományi Kar, 2012, 94.

5 „kellene egy ideiglenes szerb uralom, hogy megállítsa az elmagyarosodást. Remélem, a szerbek feljönnek idáig. – Még mindig nem értem egészen – mondta Péter Huht. – Majd megmagyarázzuk részletesen – mondta az evangélikus lelkész.” Gion Nándor, *Virágos Katona* [1973] = G. N., *Latroknak is játszott*, i. m., 175.

6 Mintha Gion dacosan ellenkezne Szenteleky Kornélnak *Ákácok az őszben* című, a Délvidék elszakítottágának fájalmát (is) kifejező versével: „Állnak az akácok bús, bácskai őszben, / kopaszul, szegényen s türelmesen állnak, / szél rázza fejüket, fejsze csap húsukba. / Nincsen épp jó sora az akácfaáknak. // Állnak csendben, árván a csatorna mentén, / állnak szerteszórva a Tisza vidékén, / akác-bánatokról sirzörgő harasztjuk... / Fanyar akácfüstöt fúj a zsellér kémény. [...] Ne nyögjete, tarlott, bácskai akácok, / sáros világtoknak ha nincs fénye, pírja, / lesz azonban ünnep, lesz még egyszer május, / s a sok akácillat összeborul sírva!” A teljes vers olvasható pl.: Bori Imre, *Ezredéve itt: Délvidéki magyar olvasókönyv*, Újvidék, Forum, 2004, 270.

7 Gion Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak is játszott*, i. m., 197.

8 Sosem tudjuk meg, hogyan jutott csendőrkézzre a számonkérés elől mindaddig sikeresen meglogó, most is megtalálhatatlan búvóhellyel, bizalmas segítőkkel és a lopott csónak formájában biztos egerúttal rendelkező Török Ádám. Talán saját maga adta fel magát a hatóságnál...?

napfényben.”⁹ Szerelmi idill, tavasz, a jog és az igazság győzelme... Hogyan érhet véget az 1918-as év tavaszán a felhőtlen öröm, sőt már-már a mámor jegyében egy olyan magyar regény, amely a Délvidéken (vagy bármely más éppen akkoriban elcsatolt magyarországi területen) játszódik? Mert bizony ezzel ér véget. És utána snitt.

A folytatásnak pedig, amely teljes egészében a kisebbségi sorsot, a magyar nemzetiség sorvadásának időszakát hozó királyi Jugoszláviában játszódik, nos, annak a regénynek meg az eleve idillt ígérő *Rózsaméz* a címe. A *Rózsaméz* úgy veszi majd fel a történet fonalát, hogy megint tavasz van, és két egymást régen látott szenttamási ember boldogan összeházaszkodik: „1920 tavaszán egy napsütéses szombat délután a verbászi vasútállomáson összeházaszkodott két toprongyos szenttamási ember, Csozszogó Török Ádám és Gion Antal. Boldogan összeölelkeztek, rázogatták egymás kezét, a nagydarab Török Ádám még a magasba is emelte a kis, zömök Gion Antalt, és megforgatta a levegőben. [...] Nevetve nézegették egymást, izzadtak a napsütésben.”¹⁰ 1920 van tehát, és újra béke, barátság, napsütés és nevetés... Természetesen azért valamiképpen reflektálniuk kell az elmúlt évekre is. Mindazzal kapcsolatban, ami történt, nagyon visszafogottan – visszafogottabb már nem is lehetne – mindössze a „helyzet” szó hangzik el, és talán nem véletlenül, éppen Gion Antal szájából: „Én csak Magyarországon tudtam meg, hogy mi a helyzet, Novgorodban nem hallottam az új határokról. Amikor Magyarországon egy szemüveges tiszt megmondta, hogy új határok vannak, csak hűledeztem. »Hogyhogy?«, mondogattam, és olyan bambán viselkedtem, hogy a tiszt kidobott az irodájából.”¹¹ Ezek a mondatok olyan történelmi tényre utalnak, amelynek megtörténtét természetesen senki, még a jugoszláv kommunista vezetés sem kérdőjelezte meg, sőt a szerbeknek örömteli is a fejlemény. Mégis úgy látszik, hogy az, hogy egy akár csak ennyire érintőleges utalás is történjen olyan, a magyarok számára fájó, kényes témára, mint a trianoni országvesztés, nos azért egy Gion nevű szereplőnek kellett számon kérhetőnek lennie – még a regényben is. Gion Nándor ugyanis tudta – rádiós szerkesztőként¹², színházigazgatóként¹³ gyakorolta is –, hogy a legjobb taktika a hatalom gyanakvásának leszerelésére, ha a rábizatott közösség érdekében vezetőként rögtön személyesen vállalja a felelősséget a legrázósabb dolgokért.

9 Gion Nándor, *Virágos Katona* [1973] = G. N., *Latroknak is játszott*, i. m., 198. Vö. Szenteleky Kornél versrészletével: „Ne nyögjetek, tarlott, bácskai ákácok, sáros világatoknak ha nincs fénye, pírja, lesz azonban ünnep, lesz még egyszer május, s a sok ákácillat összeborul síroval!” Szenteleky Kornél, *Ákácok az őszben* = *Ákácok alatt: Délvidéki magyar írók elbeszélései*, szerk. Hunyadi Csaba Zsolt, Szeged, Lazi, 2007, 5.

10 Gion Nándor, *Rózsaméz* [1976] = G. N., *Latroknak is játszott*, Bp., Noran, 2007, 203.

11 Gion Nándor, *Rózsaméz* [1976] = G. N., *Latroknak is játszott*, i. m., 206.

12 „[...] kitört a háború Jugoszláviában, és a háború bejött mihozzánk is. Éjszakánként fiatal újságíróink [...] felhívtak engem vagy a helyettesemet, közölték, hogy behívót hoztak nekik, a frontra akarják vinni őket, kérdezték, mit tegyenek. [...] Röviden és pattogósan azt tanácsoltuk nekik, hogy a behívót ne vegyék át, ne írjanak alá semmit, utazzanak el villámgyorsan valahova, [...] mi meg majd azt mondjuk az illetékeseknek, ha kérdezik, hogy már a behívó előtt egy héttel szabadságoltuk őket, nem tudjuk, hogy merre vannak [...]. Kissé primitív taktika volt ez, Európában gyorsan belebuktunk volna, a Balkánon azonban bevált. Egyetlen emberünket sorozták csak be katonának, őt is azért, mert kötelességtudó ember, átvette a behívót, és csak azután, vagyis későn telefonált.” Gion Nándor, *Napló részletekben* [1994] = G. N., *Véres patkányirtás* idomított görénnyel, Bp., Noran Libro, 2012, 35.

13 „[...] három rosszkedvű, civil ruhás rendőr jelent meg közöttünk, és az igazgatót kereste. [...] – Igaz, hogy itt valaki eltávolította a színpadról az Elnök mellszobrát? – Igaz – mondta álmosan Till Sándor. – Ki volt az? – Én. A rendőrök meglepődtek, egymásra néztek, őket nyilván másképpen tájékoztatták az esetről, de azért gyorsan magukhoz tértek. – Miért tette ezt? – kérdezték. – A színösszeállítás miatt – mondta még mindig álmosan Till Sándor. – Piros, fehér, zöld. Piros szobor, zöld növényzet. Én lojális honpolgára vagyok ennek az országnak, és nem tűrök el semmilyen nacionalista célzásokat.” Gion Nándor, *Nemzeti színek* = G. N., *Műfogsor az égből*, Bp., Noran Libro, 2011, 428.

Az talán még hangsúlyosabbá teszi az 1918-as és az 1919-es év kimaradását Gion regényfolyamából, hogy a *Rózsaméz* elején két gondolatmenet is az „1920 tavaszán”¹⁴ fordulatnál indul, és a későbbiekben is mindössze két visszaütalás történik a problémás évekre. Török Ádám utólag számol be arról, hogy sikertelenül próbált meg kifosztani egy Feketicsnél, a senki földjén veszteglő német katonai szerelvényt, és közben elfogták a szerb katonák, majd börtönbe csukták.¹⁵ Stefan Krebs pedig jó hetven oldallal később meséli el először kedvenc történetét az 1918-ban „győztesen visszavonuló” német hadseregéről. Minthogy szinte nem is tudunk meg mást a fordulat évéről, a később többször is idézett, szinte elcsépeletté váló anekdota nagyon hangsúlyosan válik az 1918-as események egyetlen emblémájává.¹⁶ A történet egy német mulatságon hangzik el, és Stefan Krebs barátja, Jakob Art úgy fűzi tovább, hogy ő majd a szerbek feketicsi bevonulásának képeit idézi fel.

Nem véletlen, hogy ez a két fontos epizód egy német multság kontextusába kerül, és a Stefan által később is gyakran idézett történetnek nemhogy magyar szereplője nincs, de még a helyi magyar nézőpont is hiányzik belőle. Stefan ugyanis a német katonákról beszél csak, őket dicséri, és véletlenül sem a magyar, hanem a német katonákat várja vissza, ahogy az a történet sokszori ismételtetéséből majd ki is derül. Így bár a történetben meg van említve, hogy a magyarok már visszavonultak, az író teljesen elhalványítja azt a mozzanatot, hogy az esemény a régi Magyarország elmúlásához kapcsolódhat. Sokkal inkább azt a vonatkozását erősíti föl az anekdotának, hogy a fasizálódó németek a Bácskában is abban bíznak, hogy Németország hamarosan újjáéled, és győztesen visszaterő hadseregével elhozza számukra politikai vágyaik teljesülését. Később ugyanis ezt olvassuk a történethez kapcsolódóan: „– Megalázták, de nem győzték le őket – mondta az evangélikus lelkész. – Németországot sohasem győzték le. Ma ismét erős, legerősebb Európában, és most visszafizeti a sok megaláztatást. [...] – Találkozni szeretnék még egyszer azzal a német tiszttel, aki szarrá akarta lövetni Szenttamást – mondta Stefan Krebs. [...] – Látunk mi itt még német katonákat, előbb, mint gondolnátok – mondta az evangélikus lelkész. – De azok nem fognak csupán végigmasírozni a faluinkon. Itt fognak maradni. Végleg itt maradnak.”¹⁷

14 Gion Nándor, *Rózsaméz* [1976] = G. N., *Latroknak is játszott*, i. m., 203, 220.

15 Uo. 206.

16 „– Amolyan senki földjén voltunk napokig – mondta Stefan Krebs. – A magyarok már Feketics mögött álltak, a szerb katonaság még nem érkezett ide Újvidék felől. Itt, Szenttamáson a helybeli szerbek átvették a hatalmat, felfegyverkeztek puskával, pisztollyal, és türelmetlenül várták a szerb katonaságot. Egyszer csak jön a hír, hogy Újvidék felől a visszavonuló német hadsereg maradványai közelednek. A felfegyverkezett szenttamási szerbek vezetője, Dobanovački, vagy minek hívják, azonnal kiadta a parancsot, a hajóhidat húzzák félre, hogy a németek ne tudjanak átjönni a csatornán. A németek nem voltak sokan, talán egy zászlóaljnyi mindössze, példás rendbe felsorakoztak a csatorna túlsó partján. Jól tudták, ha nem jutnak át a csatornán, fogságba esnek. Egy német tiszt előrejött egészen a víz széléig, tiszta, vasalt egyenruha fesziült rajta, a csizmája fényesre volt pucolva. A víz széléig jött, és átkiabált, hogyha a híd fél órán belül nem lesz a helyén, szarrá löveti ezt az egész bájzlit. Szenttamást egyszerűen bájzlinak nevezte. A helybeli szerbek megcélolták a puskáikkal, és visszakiabáltak neki, hogy kotródjon innen, mert szitává lövik. A német tiszt nyugodtan megismételte, hogyha a híd fél órán belül nem lesz a helyén, szarrá löveti ezt az egész nyomorult bájzlit. Mögötte a katonák felállítottak három ágyút. A híd fél óra múlva a helyén volt. A német katonák fegyelmezett sorokban átvonultak rajta, végigmasíroztak Szenttamáson. Én a disznópiacra voltam, láttam mindent, és akkor megértettem, hogy a német hadsereget nem győzték le. Az ilyen hadsereget nem lehet legyőzni. – Nem győzték le őket – mondta Jakob Art, a feketicsi kocsmáros.” Gion Nándor, *Rózsaméz* [1976] = G. N., *Latroknak is játszott*, i. m., 261–262.

17 Uo., 429.

És a Stefan Krebs történetéhez kapcsolódó másik első világháború végi anekdotát is egy német, Jakob Art meséli el¹⁸, mert Gion legfeljebb német szereplő szájába adva merte leírni, hogy a szerb katonáknak még „rendes egyenruhájuk sem volt”, amikor megszállták a Délvidéket. Ugyanakkor viszont a német szereplő a szerb megszállókat dehonesztáló állításával egyidejűleg a biztonság kedvéért a magyar katonákra is kell, hogy tegyen egy elítélő megjegyzést, hogy tudniillik azok meg „felláztak a tisztjeik ellen”, és eldobálták a fegyvereiket. Természetesen azt is csak német mesélheti el, hogy amikor a szerb katonák vezetője lefeszette a magyar címet a feketési csendőrlaktanyáról, nevelőapja, „aki magyar parasztgazda, Gál Lajosnak hívják, elsírta magát.”¹⁹ Mesteri megoldása Gionnak, hogy a történetet egy többségében magyarul, kisebb részben német, szerbek által akkoriban még nem lakott településre, Bácsfeketehegyre (és nem pedig például a szerb dominanciájú Szenttamásra) helyezte, mert így objektíve is teljesen jogosnak érezhető Gál Lajos szomorúsága. Ráadásul a fontos esemény pillanatában a nevelőapai-fogadott fiúi kapcsolat által érzelmi közösségben látjuk a két, a címer lefeszítésének szimbolikus pillanatában kisebbségbe kerülő nemzetiséget: a németet és a magyart. Hogy a történet mégse váljon az író számára kockázatos, azaz magyarkodással vádolható epizóddá, a végén Jakob Art is hirtelen a német hadsereget emlegeti: „Nem sírtam [...]. A német hadsereget nem győzték le. De azért sajnáltam a nevelőapámat” – teszi viszont még hozzá egészen finoman a megszólaltatott német szereplő.

Bár a fenti történeteken is érezhető az óvatos megfogalmazás és a finom állásfoglalás, az életmű rendszerváltás előtti részében mégis kivételes az annyira jól sikerült példázat, mint a következőkben taglalt epizód, a lövöldöző cseh katona története. Ebben a remek miniatűrben allegorikusan többet is olvashatunk arról, hogy Gion hogyan értelmezte azt, ami a magyarsággal az első világháború végén, illetve közvetlenül utána történt. Sőt, a magyarság tragédiájának nemcsak az I. világháború végi eseményeire, hanem talán a 20. sz. egész első felére nézve is találhatunk utalásokat a történetben. Az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlásának parabolájaként mindenképpen értelmezhető történet Gallai István hadifogságba kerülésének epizódjában olvasható. Hogy nem valós a történet, hanem az író által konstruált példázat, az abból tudható, hogy Gion bizonyíthatóan itt is eltért nagyapja élettörténetének általa ismert mozzanataitól. A résztint nagyszüleinél nevelkedő, az öregek történeteit mindig figyelmesen meghallgató Gionnak ugyanis tudnia kellett, hogy nagyapja, Gallai István „az első világháborúban meg is rokkant két-háromszor is [kiemelés tőlem, K. Á.]: lábára-kezére [...] elég súlyos rokkant volt” – amint azt lánya, Gion édesanyja egy helyen nyilatkozta.²⁰ A regényben viszont Gallai István és szenttamási zsidó bajtársa, Lusztig Feri testileg teljesen épen, egyetlen karcolás nélkül vészeli át a harcokat, a bajok csak a fegyverletétel után kezdődnek. A lövészárokból feltartott kézzel kilépő, magát megadó Gallai ekkor sebesül meg, de csak az egyik kezére, Lusztig Feri pedig halálos lövést

18 „Én is láttam visszavonulni a német katonaságot, olyanok voltak, mintha akkor indultak volna a csatába. És láttam széthullani a magyar hadsereget, a katonák felláztak tisztjeik ellen, eldobálták a fegyvereket. Meg a szerbeket is láttam bevonulni Feketecsi. Rendes egyenruhájuk sem volt. A vezetőjük egy rossz lovon ült, s első dolga az volt, hogy a csendőrlaktanyáról lefeszítette kardjával a magyar királyi címet. A nevelőapám, aki magyar parasztgazda, Gál Lajosnak hívják, elsírta magát. – Remélem, te nem sírtál – mondta a verbászi evangélikus lelkész. – Nem sírtam – mondta Jakob Art. – A német hadsereget nem győzték le. De azért sajnáltam a nevelőapámat.” Gion Nándor, Rózsaméz [1976] = G. N., *Latroknak is játszott*, i. m., 262.

19 Uo.

20 A *Gionfalva* című filmben. Rendezte: Tóth Barnabás, színes, magyar dokumentumfilm, 2009, 27 perc.

kap ugyanattól, az eredetileg a Monarchia seregében küzdött, majd az oroszokhoz átállt, és ott újra felfegyverzett cseh katonától.²¹

A két magyar katona a háború végéig területi épségét megőrző Magyarországot, a cseh katona a nagyhatalmi támogatással Magyarországból darabokat kihalító nemzeti-ségeket: szlávokat, románokat testesítheti meg; az orosz tiszt pedig a Trianonra rábólintó nagyhatalmak megfelelője lehet. A cseh katona Gallai István kezét meglőve egy életre megnyomorította, Luszti Feri pedig megölte, és csak az orosz tiszt lélekjelenlétén múltott, hogy a következő pillanatban nem kapott Gallai is halálos lövést. Trianonra utalhat a történetben az is, hogy az ország belső ellenségei, nagyhatalmi támogatással, a már fegyverét letett országot támadták meg, foglalták el és nyomorították meg; mohóságuknak pedig csak a velük szövetséges nagyhatalmak nagyon tágra értelmezett mértéktartása vetett határt. Gondoljuk el, ha a nagyhatalmak nem parancsolnak nekik megálljt, a felbátorodott románok a Tiszáig tartották volna meg az általuk megszállt területeket, a szerbek pedig talán még ma is az akkoriban általuk elfoglalt Baján, sőt Pécsen lennének.²² És – ha már a cseh katona szerepel a történetben – az első világháború végén a „csehek” az Északi-középhegységre is igényt formáltak, a második világháború után pedig Tatabánya vonaláig kértek volna Magyarországból. Abba a mozzanatba, hogy éppen egy orosz őrmester lökte félre a magyarok elleni harcra nagyon fellelkesült másik szlávot, a fentiekén kívül az 1944-es szerb megtorlás több olyan esetét is beleérezhetjük, amelyben a vérengzésbe nagyon belemelegedett szerb partizánokat orosz tisztek állították le, illetve a Vajdaság némely településén ők hiúsították meg a már csaknem elkezdett vérfürdőt. Végso soron pedig arról is szól a történet, hogy – mint a történetben a Gallaival mindvégig bajtársias Luszti Feri is – a magyarsággal az első világháborúban vállatva küzdő, ott létszámáránya felett véráldozatot hozó magyar zsidóság lett közvetve Trianon legnagyobb kárvallottja: utóbbi már Magyarországnak a trianoni határok revíziója miatti második világháborús részvételén keresztül...

Arra is hasonlóképpen burkoltan, azaz más szempontból látványosabb(nak tűnő) jelenetekbe csomagolva, illetve mellékesnek is tartható utalásokkal célzott Gion, hogy milyennek látta a magyar vezető réteg, a született nemesség és a polgárság szerepét, illetve felelősségét az első világháború után történekeért. Váry János alakjában a nemesi gőgje miatt eltompult arisztokratát, a cigányzenét utáló Frédi nagyságos úrbán pedig a kifinomult urbánus értelmiségi típusát rajzolta meg.²³ Utóbbi a nemzetiségi kérdés iránt azért érzéketlen, mert vakon hisz az egyéb szempontokat – szerinte – majd egyszerűen felülíró

21 „[...] az oroszok kissé távolabb tőlünk betörték a vonalainkba, és a hátunk mögé kerültek. Meg kellett adni magunkat. Felemelt kézzel léptünk ki a fedezékből, és akkor egy átszökött cseh katona löni kezdett ránk. Két tompa ütést éreztem: a jobb vállamon és a könyökömön. A következő golyó talán végzett volna velem, de odarohant egy orosz őrmester, és félrelökte a lövöldöző cseh katonát. Csodálkozva meredtem a véresen lógó jobb karomra, nem akartam elhinni, hogy én is megsebesülhettem, hiszen nálam volt a képeslap. Szinte felháborodva fordultam Lusztig Ferihez, ő azonban már nem állt ott mellettem, arca borulva fekiúdt a földön.” Gion Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak is játszott*, i. m., 172.

22 Pécs és Baja 33 hónapig, egészen 1921 augusztusáig volt szerb megszállás alatt. Bővebben l. Gulyás László, *A Délvidék története, A török kiűzésétől Trianonig, 1683–1920*, Szeged, Egyesület Közép-Európa kutatására, 2012, II., 107.

23 „– Frédi nagyságos úr nem szereti a cigányzenét. – Ki az a Frédi nagyságos úr? – Az uraság vendége – magyarázta az öreg Imris –, régi, jó barátja. Pestről jött, vagy valamelyik másik nagyvárosból. Képviselő volt valamikor, most meg pártot akar alapítani. – Miért nem szereti a cigányzenét? – Nem tudom. Azt mondja, hogy utálja a cigányzenét.” Gion Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak is játszott*, i. m., 106.

demokratikus vívmányokban.²⁴ Váry János az, aki világosabban látja az ország széthullásához vezető tendenciákat, de túl önző ahhoz, hogy felülemelkedjen a saját szempontjain; Frédi nagyságos úr pedig szintén tehetetlen: a magyarság és a nemzetiségek közti kiegyezést megvalósító párt megalapításának csak a gondolatáig jut el. Egy közös bennük: végső soron egyikük sem tesz semmit, csak isznak és vadásznak, és közben karba tett kézzel várják be a háború elvesztését.²⁵

Az idézett esetek mind arról beszélnek, hogy Gionnak látenszen nacionalista diktatúrában élő kisebbségi íróként nagyon óvatosnak kellett lennie a magyarok vagy a szerbek számára érzékeny témák érintésekor. A fenti példák alapján nagyon könnyen belátható-elfogadható, hogy Gion Nándor a hetvenes-nyolcvanas években miért nem volt képes a jelentőségéhez méltó terjedelemben tárgyalni az első világháború utáni impériumváltás éveit, illetve az is, amit némely elemzők olykor mintha nem értenének meg²⁶, hogy miért nem írta meg a másik, még 1918–1919-nél is problémásabb korszakot: az 1941 húsvétjától 1944 őszéig tartó rövid magyar uralom időszakát. Irodalomtörténeti tény ugyanis, hogy a *Rózsaméz* cselekményének végén az 1941-es dátum a tetralógia írásában több mint húsz évre megakasztotta Giont: a *Rózsaméz* 1976-os megjelenése után egészen 1997-ig kellett várni a folytatás, az *Ez a nap a miénk* megjelenésére.

Gion biztosan megtehetette volna, hogy az 1918–1920-as évekhez hasonlóan az 1941-től 1944 végéig terjedő időszakot is hanyag eleganciával ugorja át regényében. Talán arra is képes lett volna, hogy az 1945-tel induló folytatásban ügyesen leplezett íróniával beszéljen a „felszabadulásról”, illetve a majd 2002-ben elkészült *Aranyat talált* című regényben olvasottaknál jóval burkoltabban, de azért az éles szemű olvasóknak érthető módon mutasson be visszasságokat például a szocializmus jugoszláviai kialakításának kezdeti időszakából. Gion mintha ennek lehetőségét is nyitva hagyta volna. A *Rózsaméz* végén ugyanis olyan utalásokat tett, amelyek előkészíthették számára, hogy kihagyja a problémás éveket, illetve hogy a háború utáni időszakot taglaló esetleges folytatásban csak azokra az 1941 és

24 „– Ismerjék meg a vendégemet, Frédi nagyságos urat. Előkelő ember, pártot akar alapítani, olyan pártot, amely testvéreként vezeti egymás karjaiba a magyarokat és a nemzetiségeket. Szerinte a demokrácia és az azonos jogok biztosításával válhat csak Magyarország erős nemzeti állammá, így álmodta ezt meg Jakubovics Oszkár is. – Ne gúnyolódj – mondta Frédi nagyságos úr, és ő is beszédet akart tartani: – Jászi Oszkár... – Hagyjad – intette le Váry János. – Az urak véleményét akarom hallani. [...] Szerintem már így is túl nagy a demokrácia. A nemzetiségek már most is külön államot alkotnak az államban. Bankjaik, színházai, érdekközösségeik vannak. Iskoláikban megtagadják a magyar nyelv tanítását. Ilyen a világ egyetlen nemzeti államában sem létezik. – Mi a Monarchia polgárai vagyunk – mondta Johann Friedrich. – Önök Magyarország polgárai, ezt jól jegyezzék meg. A kiváltságaikat meg kell nyirbálni. És akkor a magyarság, a legerősebb nemzet húsz év alatt elnyeli vagy kiszorítja a németeket, szerbeket... – Nono – morogta dühösen Milos Rocanov. – Lehet itt még szláv birodalom is, ha egyszer... – De kérem! – ugrott fel méltatlankodva Frédi nagyságos úr. – Köszönöm – mondta Váry János Milos Rocanovnak. – Pontosan ezt akartam Frédi nagyságos úr tudtára adni. Egyébként nem volt szándékomban senkit sem megsérteni. Érezzék jól magukat az urak.” Gion Nándor, *Virágos Katona* [1973.] = G. N., *Latroknak is játszott*, i. m., 114.

25 „– Frédi nagyságos úr? – Igen. Nálunk van már hónapok óta. Nem sikerült pártot alapítania. Isznak az urasággal és vadásznak. És folyton arról beszélnek, hogy mi lesz azután, hogyha elvesztettük a háborút. – Elvesztjük a háborút? – Persze. A Monarchia szét fog hullani.” Gion Nándor, *Virágos Katona* [1973] = G. N., *Latroknak is játszott*, i. m., 179.

26 „Hogy miféle alkotás-lélektani akadályok merültek fel, azt nem tudhatjuk, sőt még feltételezni sincs jogunk.” Gerold László, Gion Nándor, Pozsony, Kalligram, 2009, 106.

1945 közötti momentumokra kelljen majd visszautalni, amelyekről politikailag korrekten is lehetett beszélni.²⁷

Gion arra az esetre, ha bármilyen okból nem folytathatta volna majd regénysorozatát, a *Rózsaméz* utolsó fejezetében először is számot vetett az elszakított délvidéki magyarság első két évtizedével. Minthogy a regény utolsó oldalain számos baljóslatú előreutalással egy kalap alá veszi a helyi magyarság számára örömtelinek ígérkező magyar fennhatóságot a háború szörnyűségeivel,²⁸ ebben a húsz év végi számvetésben kicsit többet is megengedett magának. Török Ádám ezt mondja Gion Antalnak: „*Most is olyan rongyos vagy, mint húsz évvel ezelőtt. – Túléltem ezt a húsz évet – mondta Gion Antal. – Ez sem kis dolog.*”²⁹ Mire Török Ádám: „*Nincs már sötétkéek ruhám. Apámék eladták. Eladták a varrógépeket és a kerékpárokat is [...]. A birkákból is sokat eladtak. Csak a sétatobotom maradt meg, egy fehér kutyafejű sétatob.*”³⁰ A Törökektől kizsarolt hat lánc földért adott birkanyáj maradéka meg a sétatob azt jelképezi, hogy a jugoszláviai – hamarosan egy rövid időre újra délvidéki – magyarság föld nélküli paraszttá, illetve szinte nyáj nélküli pásztorrá vált, tehát a délszláv uralom első húsz éve után (és nagyrészt annak következtében) koldusszegényen néz szembe a hamarosan rá váró újabb megpróbáltatásokkal. A sétatobban benne van úr volta lehetőségének emléke, de Török Ádám botjának nem az az előkelő fehér négerfej-fogantyúja van már, amelyet bátyjai Brazíliából hoztak neki, hanem csak közönséges – és talán a neki kijutott kutyasorsot jelképező – kutyafeje.

Gion Antal a számvetés után ugyanítt, a regény utolsó fejezetének elején, „*1941 tavaszán, nagyszombat délutánján*” arról beszél még, hogy „*nem ajánlatos ilyenkor kószálni, veszélyes időket élünk*”, illetve elmondja, hogy azért kelt mégis útra, hogy elhozza a verbászi közsörűstől a borotváját, mert „*zavaros napok jönnek, nem akartam, hogy esetleg elvesszen a borotvám és a nyírógépem. Szükségem lesz rájuk.*”³¹ Az utóbbi mondat nemcsak a primer, hanem a mélyebb szinteken is vészjósló, hiszen több utalás is történik rá, hogy Gion Antal a borotvájával halottakat is szokott nyírni. (Egy korábbi fejezetben abból lehetünk biztosak valakinek a halála felől, hogy azt olvassuk, ő nyírta meg.³²) Gion Antal szerint továbbá „*az emberek lapitanak, behúzódnak a házukba. Azt mondják, hogy holnap vagy holnapután megérkeznek a magyar csapatok. Nagy a felfordulás... – Nekem jól jött ez a felfordulás – nevetett Török Ádám. – Ezért szabadulhattam előbb.*”³³ Gion Antal óvatoskodó és Török Ádám kaján megfogalmazásából azt érezzük, mintha csak a rablógylkos Török

27 Bori Imre is erre a következtetésre jutott egy, a rendszerváltás előtti rádiós nyilatkozatában: „*Gion Nándor regénytrilógiája ebben a pillanatban még csonka. Az elkészült két kötet alapján következtethetünk: a harmadik regény a Gallai család főlészabadulás utáni életét kell, hogy ábrázolja. [...] De a többiekre még vár az új világ, miközben a második világháború örvényeibe vesznek a szemünk előtt a Rózsaméz zárómondataiban.*” Bori Imre, Bevezető = *A Virágos Katona*: Gion Nándor szerzői estje, az Újvidéki Rádió, a Magyar Rádió, a Magyar Írók Szövetsége és a TIT műsora a Kossuth Klubban.

28 „*– Reggelre itt lesznek a magyar csapatok. Most hallottam a rádióban. [...] – Hozzánk is eljutott – mondta Rézi. – Nehéz napjaink lesznek. Gyűlölöm a háborút.*” Gion Nándor, *Rózsaméz* [1976] = G. N., *Latroknak is játszott*, i. m., 446–447.

29 Uo., 442.

30 Uo.,

31 Uo., 441.

32 „*Bálizs Mihály előkotorta vadászkését, és hasba szúrta Haramász Józsefet. Haramász József keserve-sen sóhajtott, felegyenesedett, megkapaszkodott a katolikus templom vaskerítésében. Később térdre esett, négykézláb mászott, hangosan nyögött, mint apja erős igáslovai, amikor a szekeret tépték ki a kátyúból, azán az oldalára feküdt a vaskerítés mellett. Hajnalban az apja, Haramász András és Gion Antal jöttek érte, székérre rakták és hazavitték. Otthon Gion Antal megborotválta.*” Uo., 267.

33 Uo., 441.

Ádám-félék örülnének a magyar uralom visszatérésének, és persze ők sem nemzeti szempontból, hanem aljas önérdékből, hiszen Török Ádám azt mondja, „*amint megérkeznek a magyar csapatok, meglátogatok néhány szerb gazdát, és kikérem tőlük a részemet. Nagyön meg lesznek ijedve, ide fogják adni.*”³⁴ Török Ádámmal hasonlóan valóban csak a tenyérbemászó Szenci Bálint kocsmáros örül a magyar csapatok jöttének, mert ő is arra készül, hogy egy régi sérelméért elégtételt vegyen feltételezett szerb haragosain.³⁵

Természetes, hogy egy, a rendszerváltás előtt, Jugoszláviában megjelent regényben 1941 nagyszombatjáról, tehát az azt megelőző napról, hogy „*a magyar csapatok Szenttamásra értek*”³⁶, csak egy olyan törvényen kívüli, illetve ellenszenves alak reményteljes várakozásairól lehetett szó, mint amilyen Török Ádám vagy Szenci Bálint volt. 1975-ben kicsit is pozitív vagy semleges szerepű magyar regényhős szájába adva nem volt leírható semmiféle bizakodás. A regényben az átlagosan tisztességes emberek vagy kívárnak, vagy inkább félelmeknek, aggályaiknak adnak hangot, ahogy például Gion Antal és – alább majd fogjuk látni – Rézi is.

A *Rózsaméz* 1930-as évekbeli fejezeteiben olvasunk a Gallai István szervezte „kukacbálról”, amely minden vasárnap délután zenét, táncot, vidámságot jelent a gyerekeknek.³⁷ Ugyanezekben a részekben van szó a május elsejei ünnepelekről, amelyeken a magyarok jókedvűen énekelnek a májusfa alatt.³⁸ A sztrájk sikeres megszervezése utáni összejöveteleken pedig a citerazene és a nótázás Gallaiék portáján „*hangosan szól. Éppen csak elkezdtek, és máris hangosan szól.*”³⁹ Ezen alkalmakkal szemben az 1941 nagyszombatján Gallaiéknál tartott összejövetel igencsak visszafogottra sikeredett. A vidámság helyett inkább a szorongás, a félelem és a balsejtelmek jellemezték. A szoba sarkában a kommunisták: Krebs Péter, „*Bata János és Barzám Gábor [...] félrehúzódtak egy sarokba Adamkó Mátyással és Tiszta Sándorral, összedugták a fejüket, és gondterhelten arccal pusmogtak.*”⁴⁰ Ehhez a hangulathoz illően – a sokéves gyakorlattal szemben – csak fojtott hangok szűrődtek ki Gallai Istvánéktól: „*[...] ezen az estén még a gyerekek is lehalkították hangjukat. [...] az utca másik oldalán, a sötétben meglapulva Katona András hallgatózott kíváncsian. »Még halkan szól«, mondta az ablakon keresztül a feleségének [...]. »Még mindig halkan szól«, mondta később többször is türelmetlenül. Végül a felesége is kijött a ház elé, ketten hallgatóztak, néha csodálkozva összenéztek. Aztán átmentek ők is Gallai Istvánéhoz, és helyet szorítottak maguknak a rongypokrócokon. Egész éjszaka együtt maradt a sok ember. Egymáshoz bújva beszélgettek, csöndesek voltak, akkor éjszaka senki sem énekelt, a halk citeraszót hallgatták. Gallai István megállás nélkül citerázott reggelig. Reggel a magyar csapatok Szenttamásra értek.*”⁴¹ – És így ér véget a regény.

Pedig az 1941 februárjában született Gion egy 1996-os visszaemlékezésében kissé önironikusan a saját születésénél is örömtelibb fejleménynek mutatja be a magyar világ

34 Uo., 443.

35 „*Reggelre itt lesznek a magyar csapatok. Most hallottam a rádióban. Reggel elmegyek a Kátyba, és nagy betűkkel felírom néhány ház falára, hogy »Visszatért a Kurta«.* Most majd meglátjuk, hogy kinek mihez van jussa.” Uo., 446.

36 Uo., 448.

37 „*Gallai Istvánéknál minden vasárnap délután gyerekbál, vagy ahogyan Gallai István mondta, kukacbál volt, összejöttek az utca gyerekei, és sötétedésig csak nekik szólt a citera, táncoltak és énekeltek kedvükre.*” Uo., 393.

38 Uo., 377.

39 Uo., 421.

40 Uo., 446.

41 Uo., 448.

visszatértét a legszűkebb környezete, tehát körülbelül azok számára, akik kivételesen éneklés nélkül virrasztották át az éjjelt a *Rózsaméz* végén.⁴² Ezzel szemben viszont a magyar bevonulás előestéjén a *Rózsaméz*ben nem azt az örömet előlegezi meg, amely a honvédek érkezése után a magyarokat a Délvidéken is jellemezte, hanem a második világháború szörnyűségeit, különösen pedig a legvégét vetíti előre. Nemcsak a fenti implicit utalásokkal, hanem kifejtve is, hiszen a következőket adja szereplői szájába: „– *Hozzánk is eljutott – mondta Rézi. – Nehéz napjaink lesznek. Gyűlölöm a háborút. – Túléljük – mondta Gallai István. – Mi mindent túlélünk.*”⁴³ A fenti mondatok talán nemcsak az 1944-es, a délvidéki magyarság számára véres ősre, illetve az 1945 utáni újrakezdésre mutatnak előre, hanem talán még azon is túl. Sőt, Gion arra az esetre is felkészült ezzel a zárlattal, ha csak az 1944-es év utáni időszakkal folytathatta volna majd a regényfolyamot.

Történeti tény, hogy a magyar csapatok 1941-es szenttamási bevonulása éppen húsvétvasárnapra, az egyik legnagyobb, és biztos, hogy a legörömtelibb keresztény ünnepre, a feltámadás napjára esett. (A korabeli helyi magyar sajtó „kettős feltámadás” névvel is illette az eseményt.⁴⁴) Ha a felszínen Gion nem is írhatott arról a készületről, amivel a magyar honvédeket a szenttamásiak várták, majd arról az örömről, amivel fogadták, azt megtehetette, hogy a regény utolsó lapjain folyamatosan emlékeztetett, hogy az ünnep előestéje, az ünnepet megelőlegező nap: nagyszombat van.⁴⁵ A vasárnapról viszont csak egyetlen mondatot olvasunk: „*Reggel a magyar csapatok Szenttamásra értek.*”⁴⁶ Mondjuk ez is elegendő volt ahhoz, hogy egy, a rendszerváltás előtti bátor elemző elődöm a „magyar feltámadásra” való utalásként értelmezze a leírtakat.⁴⁷

Az író halála miatt végleg lezárult életművet látva viszont ma már tudjuk: Gion végül nem volt képes a fentihez hasonló, visszafogott stílusban az 1945-ös évtől úgy folytatni a tetralógiát, mint mondjuk a *Rózsaméz*et a *Virágos Katona* után. Valószínűleg főként azért nem, mert képtelen lett volna a múltnak a délvidéki magyarság számára legreményteljesebb 1941-es, majd leglesújtóbb 1944-es eseményeit letagadni, regényében átugorni, kihagyni, főleg hazug módon megszépíteni, azaz valahogyan olyan módon elmismásolni, ahogy azt az első világháború végének meg(nem)írásával tette a *Rózsaméz*ben. Arról, ami részben már neki magának is személyes emlék volt, arról 1918-cal és 1919-cel szemben valószínűleg olyan leplezetlenül akart írni, hogy minden benne legyen abból az időszakból, ami saját maga, családja és tágabb közössége számára is fontos volt, ezért inkább húsz évre félbehagyta fő művét. De csak azt, mert arról azért nem mondott le, hogy valamiképpen írjon arról a korszakról is, amely talán a legjobban foglalkoztatta.

42 „[...] a családban [...] nagy volt a boldogság a fordulat miatt, a postán, a községházán, sőt a rendőrségen ismét magyarul lehetett beszélni, és mellesleg, én is életben maradtam.” Gion Nándor, *Napló részletekben* [1996] = G. N., *Véres patkányirtás idomított görényekkel*, i. m., 7–8.

43 Gion Nándor, *Rózsaméz* [1976] = G. N., *Latroknak is játszott*, i. m., 448.

44 „Az egész Tisza mentén Bácsföldvár volt az egyetlen hely, ahol [...] a kettős feltámadás alkalmával nem került sor vérontásra, sem emberáldozatra, de egyetlen puskalövés sem dördült el.” Reggeli Újság, 1942 május 2., szabadkai megjelenés; idézi: Pihurik Judit, *Hideg napok: Délvidék, 1941–1944* = Rubicon, 2009/5, 24.

45 Például: „Csoszogó Törökek lámpát gyújtottak, a kecskelábú asztalhoz ültek, megvacsoráztak, húsvéti sonkát és főtt tojást ettek, utána bort ittak. Beszélgettek az asszonyokról és a gyerekekről, akiket nagyszombat estéjére Simon Károlyékhoz küldtek.” Gion Nándor, *Rózsaméz* [1976] = G. N., *Latroknak is játszott*, i. m., 445.

46 Uo., 448.

47 „a feltámadás napjának emblémája a Megváltó történetét összekapcsolja a vajdasági magyarság történetével, sorsával.” Odorics Ferenc, *Módszer és szemlélet szintézise*: Gion Nándor, *Latroknak is játszott* = Forrás, 1982/11., 93.

II. Trükközés madárrnyelven⁴⁸

Aki ismeri Gion Nándornak *A kárókatónák még nem jöttek vissza* című regényét, hibásnak vélhetné dolgozatom címét, pedig szándékos az elírás. Hogy miért választottam a fenti meghökkentő címet? Habár Gion Nándor fő művét 1976-ban félbehagyta, és ha a történelmi regény formáját ideiglenesen nem is tudta továbbvinni, már a rendszerváltozás előtt folytatta azoknak az üzeneteinek a kódolt vagy már-már szinte rejtjelezett közlését, amelyek egy, a *Rózsaméz*et követő, 1941 húsvétjával folytatódó regénybe kíváncsok voltak volna. Minthogy különösen érzékeny volt a téma, Gion különösen ügyelt a tálalására. Az ifjúsági regény műfaját választotta, s benne egy olyan szimbolikus kifejezőmódot, amely jóval többről beszél, mint az 1941–1944-es időszak, de az is érthetően benne van. Így jelenhetett meg az 1973-as *Virágos Katona* és az 1976-os *Rózsaméz* után rögtön a következő évben, 1977-ben Gion újabb regénye, *A kárókatónák még nem jöttek vissza*. Ez a regény a *Rózsaméz* lendületével íródott, és szokatlan allegóriarendszerével leginkább azokat a témákat feszegeti, amelyeket az olvasók a *Rózsaméz* folytatásától vártak, de amelyekről majd csak az 1997-es *Ez a nap a miénkben* olvashattak legközelebb, ott viszont már kendőzetlen nyíltsággal.⁴⁹

A kárókatónák...-nak egészen más, misztikus, álom- vagy látomásszerű hangulata van, mint a vele egy ciklusba tartozó másik három regénynek. Míg a másik háromban is vannak szimbolikus kifejezések, nehezen kibogozható utalások, azok története érthető, minden stilizáltságukkal együtt valószínű és hihető, így őrzik a hagyományos ifjúsági kalandregények beszédmódját. Az alább részletesen ismertetett *A kárókatónák...*-ban viszont olyan sok a valószínűtlen vagy egyenesen irreális elem (a Kocsmáros hőzöngése, az Éhes Ingovány, Gergian személye és a hozzá fűződő viszony, a kárókatónák imádata, a bemutatott toronyépítés célja stb., stb.), hogy lerí a történetről, hogy allegóriával állunk szemben. Így *A kárókatónák...* egyáltalán nem tekinthető például a *Sortűz egy fekete bivalyért* társregényének⁵⁰ vagy következő fejezetének.⁵¹

Azt, hogy *A kárókatónák...* allegorikus regény, már első elemzői is megállapították. A művet leginkább az elveszett gyermekkor allegóriájaként értelmezték, és kijelentették, hogy a gyermekek által értelmezhető jelentésrétegek mellett vannak csak a felnőttek számára hozzáférhető szintjei is. Mindamellet az elemzők a regény leg(hang)súlyosabb jelentésrétegeiről egyáltalán nem írtak. Ennek oka az lehet, hogy vagy nem értették meg

48 A jugoszláviai politikai sajtóban egy belgrádi újság szóhasználata nyomán az 1920-as évektől így nevezték a rejtjelezett közlést. Vö. Csuka János, *A délvidéki magyarság története* [1941], Bp., Püski, 1995, 45.

49 „[a rendszerváltás előtt] senki nem mert beszélni, mert nem lehetett beszélni arról, hogy '44 utolsó napjaiban nem négy, hanem negyven- vagy ötvenezer magyart fűrészeltek ketté, fejeztek le, kínóztak meg. Nekem ezt kellett volna megírni abban, amit ígértem, nem hagyhattam abba a háború végével. [...]. Ezúttal is biztattak többen: írjam meg ezt is, mert elég sunyi vagyok ahhoz (mondták), hogy úgy meg tudjam írni, hogy igaz legyen, de ezt is megússzam. Addig töprengtem a feladaton, amíg megváltozott a világ. Mert ennek nem lehetett nekimenni úgy, hogy majd felületesen elkenem, majd valamit mondok, tudtam, ha az ember kimond valamit, akkor azt ki kell mondania. Úgy, hogy hiteles legyen, és súlyos legyen.” Elek Tibor, „...csak nézett ránk és hallgatózott” [2002-es interjú Gion Nándorral] = G. N., *Véres patkányirtás...*, i. m., 278.

50 Vö. Tarján Tamás, Gion Nándor, *A kárókatónák még nem jöttek vissza* = Borbély Sándor–Komáromi Gabriella szerk., *Kortárs gyerekkönyvek*, Bp., Ciceró, 136.

51 „Az én olvasatom szerint a két regény olyan szorosan összefügg egymással, amennyire csak két önálló regény összefügghet, s olyannyira egymás folytatása, hogy már azt is mondhatnánk: mintha egyetlen műnek lenne két fejezete.” Elek Tibor, Gion Nándor írói világa, Bp., Noran, 2009, 144.

A kárókatona... szimbólumainak elsődleges jelentését, vagy ha megértették – ez különösen a rendszerváltás előtti értelmezőkre lehet igaz –, nem akarták lebuktatni az író politikailag-történelmileg érzékeny utalásai miatt. Feltételezésem szerint *A kárókatona*... ugyanis az 1941-től 1944-ig rövid időre újra átélt, majd fájdalmasan újra elvesztett magyar világot idézi meg, illetve a magyar világ visszavárására utal. Mégpedig úgy, hogy az egész mű az 1944-es, a délvidéki magyarság számára végzetes őszre van kihegyezve. A regény nemcsak az 1941-es visszatérés örömteli, majd a '44-es megtorlások szörnyűséges hangulatának felidézésével teszi ezt, hanem annyi és olyan „konkrét” utalással, amennyit és amilyeneket a lelepleződés veszélye nélkül még elbírá a szöveg. (Ezért lehet, hogy bizonyos képek nem, vagy csak részletesebb értelmezéssel feleltethetők majd meg rejtett tartalmaknak.) Erre gondolva érdemes felidézni *A kárókatona*... szüzséjét, mégpedig az allegorikus értelmezés szempontjából hangsúlyos elemek kidomborításával:

Egy csapat magyar gyerek egész nyáron az elhagyatott Vágóhídon tartózkodik, és a vörös falakra leginkább kárókatonákat rajzol, mert lelkesedik Gergián, a vadőr ábrándos tervéért, hogy egy olyan magas tornyot építsenek, amelyről a vidékükön három éve megtelepedett kárókatona jól megfigyelhetők, és amelynek segítségével a darvak is lecsalogathatók, hogy majd ők is megtelepedjenek a környéken. A rajzolás ugyanakkor nem teljesen veszélytelen, mert a Kocsmáros gyűlöli a gyerekeket és rajzaikat, ezért minden vasárnap lemosatja velük a falakat. Egyszer viszont a gyerekek elkezdik belevésni állatrajzaikat a falba, amitől a Kocsmáros éktelen haragra gerjed: csak Gergián tudja megmenteni a gyerekeket a kezéből. Egy izgalmas epizód után, amelyben a gyerekcsapat a Ságiék udvaráról kiszabadít négy, halászás céljából befogott kárókatonát, segítenek felépíteni Gergiánnak a tornyot, amit majd különleges módon meg is ünnepelnek a vadőrrel. Az augusztus végi ünnepelés közben viszont a Kocsmáros, aki korábban már egy darut is lelőtt, bosszúból most egy kárókatonát lő le, majd az annak védelmére siető Gergiánt is megöli. Ekkor egy pillanat alatt őszbe fordul az idő, leírhatatlan szomorúság szakad a gyerekek világára: mindennek vége: sírnak, ordítanak, nyüszítenek, mint a levágásra szánt állatok a vágóhídon.

A regényt keretező fejezetekben az elbeszélő, aki maga is a gyerekcsapat tagja volt, és hosszú idő után tért vissza gyerekkora helyszínére, megállapítja, hogy a szomorú eset óta elköltöztek a kárókatona, a darvaknak híre-hamva sincs, viszont sajnos elszaporodtak a kakukkok. Reményteli fejlemény viszont, hogy a helyben maradt gyerekkori barátok továbbörökítik a kárókatona szeretetét, és a Ságiék gyerekei, akik sokan vannak, szintén elkezdtek lelkesedni a toronyért, ezért segíteni fognak az új vadőrnek továbbépíteni. Így azzal a bizakodással ér véget a regény, hogy „*egyszer majd ismét lejönnek a kárókatona. Lehet, hogy a darvak is.*”⁵²

Bármennyire lelkesednek is érte a regényben, valljuk meg, nem könnyű szépnek látni a regény címébe emelt, horgas csőrű, fekete madarakat. A folyók közé települt Szenttamás népes halásztársadalma – mint ahogy általában a legtöbb halász vagy horgász – nem szerethette túlságosan a saját testtömegénél jóval több halat pusztító, ürüléke magas savtartalma miatt a fákat elpusztító, csúf fekete kormoránokat.⁵³ Hogy a gyerekek mégis

52 Gion Nándor, *A kárókatona még nem jöttek vissza* [1977] = G. N., *Az anyagi vigasság*, Bp., Noran Libro, 2010, 253.

53 A Tisza-tó partján található poroszlói Ökocentrum munkatársa 2014 nyarán arról számolt be nekem, hogy nagy halfogyasztásuk mellett a kárókatona gyakran csak a halak fejét harapja le, a tetemeiket pedig a vízben hagyják; illetve hogy mivel a halakat egyben nyelik le, annyira maró a gyomorsavuk, hogy az lemarja azoknak a fának a kérget, amit ürülékükkel szennyeznek. Egyik sem teszi túlságosan rokonszenvesé a madarat... Vö. még: kárókatona szócikk = Enyedi György et al. szerk., *Magyar Nagylexikon* X. köt., Bp., 2000.

szépnek látják őket, annak az a magyarázata, hogy a madarak többet jelentenek önmaguknál: Gion őket tette meg ebben a regényben a magyar katonák által a helyi magyaroknak elhozott felszabadulás, a magyar fennhatóság egyértelműen pozitív tartalmú jelképének. Az *Ez a nap a miénk* című regényben⁵⁴ Gion az 1941–1944-es időszakot, illetve részeit többféleképpen illeti a „szabad” jelzővel. Arról olvashatunk, hogy közösségileg is szabadságot hozott a szereplőknek a magyar csapatok bevonulása⁵⁵, sőt, az egyéni, a személyes szinten is találkozunk a szóval.⁵⁶ Az azutáni, az 1944 őszen kezdődő időszakkal kapcsolatban viszont Gion a rendszerváltás előtt egyszer sem írta le a „szabad”, a „felszabadulás” vagy a „felszabadító” szót, s bár azután igen, mindig csak ironikusan használta ezeket a szavakat.⁵⁷

Gion a jugoszláviai polgárháború idejében játszódó *Izsakhár* című regényében, amelyben a délszláv nacionalizmus fellángolásáról is ír, szintén egy madarat tesz majd a magyarság jelképévé, ami miatt militáns fiatalok bántalmazták azok viselőit, azaz a „Nagy Fehér Madár” jelvényének birtokosát.⁵⁸ Hogy a *károkatonákban* viszont egy annál jóval barátságosabb „*nagy, fekete madár*”⁵⁹ lett az allegóriarendszer központi szimbóluma, annak az az egybeesés lehet az oka, hogy a károkatonára nevében benne van a „katona” szó, ami jelen esetben a magyar katonákra utal, esetleg a magyarság ősi totemállatára, ragadozó madárra, a turulra.⁶⁰ A regényben csak a daru, „*a magyarság egyik megbecsült ősi vadmadara*”⁶¹ még a károkatonáknál is elérhetetlenebb, még reménytelenebbül visszavágyott madár. Az egyik madár gyakori emlegetése az időben közelebbi, a több személyes emlékekkel könnyebben felidézhető negyvenes évekbeli „kis” magyar világra utal; míg a másiké arra a korszakra, amikor még darutollat viseltek a kalapjukon az urak meg a legények: az első háború előtti békeidőkre, illetve az utánuk való vágyakozásra.

Ha több más alább taglalt utalást is figyelembe véve abból indulunk ki, hogy a regény a legsarkalatosabb 1944-es évre van exponálva, akkor az a károkatonákra vonatkozó

54 Gion Nándor, *Ez a nap a miénk* [1996–1997] = G. N., *Latroknak is játszott*, Bp., Noran, 2007.

55 „*eljött a második szabad nyár is*” Gion Nándor, *Ez a nap a miénk* [1996–1997] = G. N., *Latroknak is játszott*, i. m., 563.; „*az arca csak halálakor simult ki, akár a Tökösé, aki még egy szabad télen halt meg*” Uo., 588.; „*mindannyian úgy éreztük, hogy megint elvonultak a bajok, és hogy szép a szabad élet*” Uo., 609. stb.

56 „– *Mikor lovagoltál utoljára? [...] – A felszabadulásom napján. Akkor szőrén ültem meg Haramász András egyik szilaj lovát.*” Uo., 480.

57 A sok példa közül csak kettőt idézek: „– *Ismertem egy cigány lókupecet – mondtam. – Karába Janinak hívták. A dicsőséges felszabadulás után Jovan Karicsra változtatta a nevét. Hítvány ember volt.*” Gion Nándor, *Aranyat talált* [2002] = G. N., *Latroknak is játszott*, Bp., Noran, 2007, 774.; illetve: „– *Nem a megszállók csinálták – mondta a kemény kis asszony. – A felszabadító hadsereg katonái hasogatták szét a bútorokat. Betörték a házukba, rabolni akartak, és amikor látták, hogy nincs semmi értelmes elrabolnivaló, dühükben széthasogatták a bútorokat.*” Gion Nándor, *Mint a felszabadítók* [1994] = G. N., *Műfogsor az égből*, Bp., Noran Libro, 2011, 405.

58 „*Gyűlölöm a katolikus papokat, mert uszítanak ellenünk. [...] Nem szeretjük az olyan embereket, akik madarakat hordanak a zsebükben, a nyakukban vagy a zászlóikon – magyarázta a fiatalember, aki leütötte Ervint és oldalba rúgta M. H. J.-t. – Az ilyen emberek sokszor bántanak bennünket, és mindig forralnak ellenünk valamit. De mi felkészültünk, mert gyűlöljük az egyfejú sasokat, a kétfejú sasokat, a sólymokat és az egyéb madarakat.*” Gion Nándor, *Börtönről álmodom mostanában* [1990] = G. N., *Börtönről álmodom mostanában*, Bp., Noran, 2008, 504.

59 Ez a szerkezet több mint tízszer olvasható a károkatonára szinonimájaként a regényben.

60 Utóbbit némelyek a kerecsensólyommal azonosítják; például az ötvenforintos érme hátoldalán is kerecsensólyom látható.

61 Ortutay Gyula főszerk., *Magyar néprajzi lexikon*, I., Bp., Akadémiai, 1977, 555. (l. a daru szócikket!)

mellékes mondat, hogy „Három évvel ezelőtt szálltak le az akácfára, s megérezték, hogy itt szeretik őket”⁶² [kiemelések tőlem, K. Á.] különösen hangsúlyossá válik. Hiszen a magyar katonák „is” 1941-ben érkeztek meg a Délvidékre,⁶³ és mint arról a rendszerváltás utáni *Ez a nap a miénkben* olvashatunk, fájóan rövid ideig, csak három és fél évig maradtak.⁶⁴ A helyi irodalmi hagyományokra való tekintettel pedig az akácfa a Délvidéket jelképezheti az idézett mondatban. Annál is inkább, mert akácfa, amin a regénybeli kárókatona-telep van, a valóságban elég ritkán fordul elő vízparton, kárókatonák a valóságban valószínűleg sosem raknak rá fészket. A regényben viszont éppen harmincháromszor olvassuk, hogy a kárókatonák az akácán fészkelnek, arra szállnak le, onnan indulnak halászni stb., és más fákról egyáltalán nem olvasunk velük kapcsolatban.⁶⁵ Valószínűleg ezért olvassuk a *Virágos Katona* végén, a vajdasági magyarság önálló életét jelképező fejezetben is olyan sokszor, hogy virágzik az akác, illetve egy korábbi tanulmányomban⁶⁶ említett, szintén jelképes Hofanesz-sírboltra is furcsa akácok hívják fel a fiúk figyelmét.⁶⁷ „Nagyon elhagyatott és szomorú fák”, „kétségbeesett gömbakácok” – olvassuk róluk. (Ad prózairó ilyen jelzőket egyszerű fáknak, ha nem szán nekik különleges szerepet?) A *Sortűz*ben még azt is olvassuk, hogy a Hofanesz-sírbolt melletti gömbakácoknak a törzsét megsimogatták a fiúk, miután siránkoztak az 1941-ben, az 1942-ben, az 1943-ban és az 1944-ben elhunyt négy kislány rövid élete felett: ez is az érdekes emlékezésrítus része volt.⁶⁸ Gion a saját családjának is hasonló környezetben remélt nyughelyet: „Szép sírhelyet választottunk apámnak, szép gömbakácok mellett, a temetés után arról beszélgettünk, hogy ide családi kriptát építünk, és szép sírkövet emelünk”⁶⁹; Gion első regényében pedig egy japánakáca – helyi szóval szoforafára – nyílt az a helyiség, ahol a főszereplők összejöttek egyletesdit játszani.⁷⁰

62 Gion Nándor, *A kárókatonák még nem jöttek vissza* [1977] = G. N., *Az anyagi vigasság*, i. m., 193.

63 1944–3=1941.

64 „Kár, hogy a szépséges ezer év még négy esztendeig sem tartott – mondtam keserűen.” Gion Nándor, *Ez a nap a miénk* [1996–1997] = G. N., *Latroknak is játszott*, Bp., Noran, 2007, 620.

65 Például: „a hatalmas, kiszáradt akácán vagy húsz nagy fekete madár üldögélt. Kárókatonák. Éberen őrizték ágas-bogas fészkeiket, horgas csőrüket előremeresztették, tolluk szépen csillogott a napfényben.” Gion Nándor, *A kárókatonák még nem jöttek vissza* [1977] = G. N., *Az anyagi vigasság*, i. m., 184. Vagy: „a szabad kárókatonák felröppentek az akácfáról, halászni mentek a folyóra.” Uo., 236.

66 Gion Nándor temetői = Forrás, 2014. március, 112.

67 „Sírkő nem volt, az egész kriptá alig emelkedett ki a földből, mindkét oldalára egy-egy gömbakácot ültettek valamikor, de a fák koronáját nem nyesegették rendszeresen, úgyhogy nem lettek gömb alakúak, göcsörtös ágaik szerteszét meredeztek, és ettől valahogy nagyon elhagyatott és szomorú fáknek látszottak. Tulajdonképpen ezek a kétségbeesett gömbakácok hívták fel a figyelmünket a Hofanesz család sírboltjára.” Gion Nándor, *Sortűz egy fekete bivalyért* [1982] = G. N., *Az anyagi vigasság*, Bp., Noran Libro, 2010, 266.

68 „Lesütött szemmel háromszor körüljártuk a sírt, és háromszor elmondtuk: »Szegény Paula, szegény Angéla, szegény Blanka, szegény Noémi«. Aztán gyöngéden megsimogattuk mindkét gömbakác törzsét.” Gion Nándor, *Sortűz egy fekete bivalyért* [1982.] = G. N., *Az anyagi vigasság*, i. m., 268.

69 Gion Nándor, *Napló* részletekben [1994.] = G. N., *Véres patkányirtás idomított görénnyel*, i. m., 42.

70 „A kilenc nagy, ronda, zöld légy begyűjtése után még csak egy szabályos összejövetelt tartott az Egyesület hét rendes tagja. Meleg volt azon az éjszakán, ki kellett nyitni az utcai ajtót, hogy friss levegő jöjjön be a sötétből. Az ajtóval szemben egy gömbölyű koronájú fa nőtt, szoforafának hívják erre felé.” Gion Nándor, *Kételtűek a barlangban* [1968] = G. N., *Börtönről álmodom mostanában*, i. m., 2008, 85, illetve: „Fábián szétosztotta a papírlapokat, ceruzát vettek elő, és írni kezdtek. Az ajtón keresztül néha kinéztek a szoforafára, a levelei sötéten összehúzódtak, és még a rengeteg apró fehér virágot is eltakarták.” Gion Nándor, *Kételtűek a barlangban* [1968] = G. N., *Börtönről álmodom mostanában*, i. m., 90.

Az akácfa Szenteleky Kornélnak a már idézett *Akácok az őszben* című verse és az *Akácok alatt* címmel megjelentetett⁷¹, a délvidéki magyar írók első antologikus novellagyűjteménye nyomán tekinthető a Délvidéket jelképező növénynek.⁷² (Továbbgondolásra érdemes, hogy Szenteleky azt írta, hogy „akácok alatt”, és nem azt, hogy „akácok alatt”. Szóhasználatát valószínűleg Ady-nak az *Új Versek* című kötete élén álló, „Góg és Magóg fia vagyok én...” kezdetű költeménye, illetve ennek „Kárpátok alatt” szókapcsolata, azaz annak akusztikai hasonlósága motiválta⁷³; másként modorosnak tűnhet az „akác” szóalak egy 20. századi prózaantológia élén. Ady programadó versében a „Kárpátok alatt” szerkezetet a magyar nyelvterület, illetve a magyar irodalom szinonimájaként alkalmazza; Szenteleky pedig Ady nyomán a délvidéki magyar irodalom számára programadó írásában az „akácok alatt” szószerkezetet a „dél-szlávországi” magyar nyelvterületet és ennek irodalmát érti átvitt értelemben.⁷⁴)

Azt is olvassuk *A károkatonákban*, hogy a nagy, fekete madarak megérezték a helyieknek az irántuk való szeretetét, azért szálltak le az akácfára. És valóban, a magyarok a Délvidéken (is) csakugyan nagyon várták a magyar katonákat, és persze nagyon szerették volna, hogy ott is maradjanak; ez elkerülhetővé tette volna számukra a kedvezőtlen történelmi fejleményeket. A rendszerváltás után írott *Ez a nap a miénk* című, az 1941–1945-ös korszakkal nyíltan foglalkozó Gion-regénynek az az egyik leggyakrabban ismétlődő motívuma (legalább hússzor olvassuk a regényben!), hogy arról beszélnek, hogy a magyar katonák bárcsak „mindörökre”⁷⁵, illetve a regényben ezzel szinonim módon használva: bárcsak „ezer évig”⁷⁶ maradnának a Délvidéken, mert különben nagy baj következik: „– Ha a magyar csendörök és honvédek ezer évig itt maradnak, akkor nem lesz semmi baj. [...] – És ha nem maradnak itt ezer évig? – Akkor ti, csángók, nagyon gyorsan meneküljetek el innen, különben legyilkolnak benneteket.”⁷⁷ A regénybeli gyerekek leghőbb vágya is az,

71 „[...] mindenütt búza, kukorica, a lankásokon, homokos területen szőlő, [...] a csatornák és a folyók mentén szegényes, szomorú akácok. Ez vázlatosan az a környezet, amelyben élünk, amely hatással van ránk. Ebben a hatásban keresem azt, a szervesen egységes szellemet, amely minden egyéniségben, világ-szemléletben, írásművészetben túl összefogja e föld magyar elbeszélőit. Ha különböző színű és illatú virágokat gyűjtünk csokorba egy alföldi rétről, a virágok eredetét rögtön felismeri az, aki később a szobánkban találja a csokrot. Szeretném, ha ez ennél a csokornál, az akácok alatt nyíló anthoszok kiválogatásánál is észrevehető lenne.” Szenteleky Kornél, *Akácok alatt* = Bori Imre szerk., *Ezredéve itt. Délvidéki magyar olvasókönyv*, Újvidék, Forum, 2004, 224.

72 Bori Imre hivatkozott olvasókönyvének számos írása is megerősíti feltételezésem: Bela Duranci, *Akác*; Gál László, *Szubotica* stb. Megjegyzendő, hogy a 2013-as évi vajdasági magyar novellapályázat, a Gion Nándor novellapályázat első helyezettje Csík Mónika, *Az akácoknál balra* című műve lett, jelen sorok írójának, mint a zsűri tagjának véleményével egyezően. L. bővebben: http://www.magjarszo.com/hu/2034/kultura_irodalom/99096/ (Utóbb a színvonalas pályaműveket megjelentető novelláskötet címül is *Az akácoknál balra* címet választotta a kiadó.)

73 „Góg és Magóg fia vagyok én, / Hiába döngetek kaput, falat / S mégis megkérdem tőletek: / Szabad-e sírni a Kárpátok alatt?” Ady Endre, *Góg és Magóg fia vagyok én...* = Uő., *Új Versek*, Bp., Pallas Rt., 1906.

74 Az előszóban például ezt írja Szenteleky: „Azt szerettem volna bemutatni, hogyan élünk, érzünk, vágyunk, várunk, keresünk, búsulunk, hiszünk, csüggedünk, mosolygunk meg szeretünk Bácska és Bánát földjén, az akácok alatt.” Szenteleky Kornél, *Akácok alatt*. Idézi: Hózsá Eva, *A novella Vajdaságban*. Vajdasági Magyar Feloktatási Kollégium, Újvidék, 2009, 179.

75 „Váry Jánossal is találkoztam a téglagyárnál. Azt mondta, hogy csángó magyarok jönnek a szerb telepések helyére, és hogy mindörökre nyugalmas marad ez a vidék.” Gion Nándor, *Ez a nap a miénk* [1996–1997] = G. N., *Latroknak is játszott*, i. m., 2007, 496.

76 „– Ez a nap a miénk. – Meddig fog tartani? – kérdeztem. [...] – Ezer évig. Ezer éve itt vagyunk, és itt maradunk még ezer évig.” Uo., 457.

77 Uo., 550.

hogy „A kárókatónák örök időkre... – kezdte Burai J.”, de Tamás belefojtotta a szót: „harapj a nyelvedbe. Majdnem elárultál bennünket.”⁷⁸ Máshol ismét: „A kárókatónák olyan szépek, hogy nem lehet lemosni őket – mondta dacosan Burai J. – Örök időkre itt maradnak.”⁷⁹ Nem lehet véletlen, hogy ez a mondat az, ami a gyerekeket rendszeresen fenyegető Kocsmárost a legjobban és végleg kihozza a sodrából: ha Gergián éppen akkor nem érkezik meg, a Kocsmáros képes lenne meg is ölni a gyerekeket. Vajon hogyan bősíthet ez annyira egy felnőtt embert, hogy ölni tudna miatta? Nyilván úgy, hogy nemcsak a kárókatónák jelképesek, hanem a Kocsmáros alakja is az: utóbbi az erőszakot alkalmazó ellenséges hatalmat testesítheti meg.

A Kocsmáros nevű szereplő a regénybeli kislány, Bognár Aranka nagybátyja. Bár magyar a neve, hiszen „a Bognár Kocsmáros”-ként is említik, gyanús alak: a falu szerb részében, a mozi közelében, Keszler doktor utcájában van a kocsmája.⁸⁰ Nos, erről a környékről mondta azt Gion, hogyha moziba ment, akkor mindig számított rá, hogy megverik, mert az olyan erősen ellenséges szerb része volt a falunak.⁸¹ A Kocsmárosnak unokahúgával, Arankával való kapcsolata azt a függő viszonyt testesíti meg, amely a kiszolgáltatott kisembert a mindenkori hatalomhoz fűzi. A Kocsmáros élelmet ad a családnak, de nyomasztó lelki terhet is jelent számukra⁸², mert – minthogy alkoholistáról van szó – életveszélyesen kiszámíthatatlan is. A kárókatónákra és darvakra lövöldöző Kocsmáros ugyanakkor konkrétan a magyar uralmat felváltó, a közösséget létében fenyegető hatalmat és rendszert is jelképezi.⁸³ Nemcsak a szimbolikus madarakra lövöldöz, a gyerekeket is gyűlöli, képes lenne meg is ölni őket.⁸⁴ Ugyanakkor jelképezi a művészek, illetve a művészet és a hatalom viszonyát is. A buta, szoborszerűen statikus hatalomhoz képest a

78 Gion Nándor, *A kárókatónák még nem jöttek vissza* [1977] = G. N., *Az anyagi vigasság*, i. m., 204.

79 Uo., 205.

80 Uo., 176.

81 Vö. Balázs Attila, *Torzóban maradt beszélgetés Gion Nándorral* = B. A., *Világsarok non-stop*, Zenta, zEtna, 2006, 163–176.

82 „Aranka iszkolt lefelé. Leereszkedett a vaskampókon, és meglapult a fal mellett. Hiába, a Kocsmáros a nagybácsija volt; minden vasárnap hozott valami ajándékfelét, főleg élelmet Arankaéknak. A kocsmáros arca már sötétlila volt, és egyre türelmetlenebbül topogott. Ezt csinálta majdnem minden vasárnap délután. Annyira egyformán csinálta minden alkalommal, mintha csak jó viccnek tartaná az egészet. De nem viccelt.” Gion Nándor, *A kárókatónák még nem jöttek vissza* [1977] = G. N., *Az anyagi vigasság*, i. m., 180–181.

83 „– A Kocsmáros is orvodász? – kérdeztem. – Rosszabb, mint a Ságik – mondta Gergián. – Tele van a kocsmája kitömött madarakkal – mondta Aranka kissé védelmezően. – Nagyon szép kitömött madarakkal. – Láttam – rázta egyre hevesebben a fejét Gergián. – Elmentem hozzá nemsokkal azután, hogy a lábába durrantottam. Nem akart kiszolgálni, rám fogta a vadászpuskáját, megfenyegetett, hogy hasba lő. Kizavart a kocsmából, de a kitömött madarakat azért végignézttem. – Tudományos célokra tömi ki a madarakat – mondta Aranka. – Nekem egyszer megmagyarázta... – Hazudik – tiltakozott Gergián. – Még ha tudományos célokra tömné ki... de eladja őket külföldi vadászoknak. Azt a darut is, amit lelőtt... – Darut? – kérdezte Burai J. – Azt mondta, hogy itt nincsenek darvak. [...] – Tavaly tavasszal leereszkedett itt egy darucsapat – motyogta. – Bölcs, öreg daru vezette őket, sokáig keringett a tőzegbánya fölött. Végül leparancsolt az egész csapatot. Gyönyörű, nagy, fehér madarak voltak... Lehet, hogy megtelepedtek volna itt, de másnap este a Bognár kilőtt egyet közülük. A többi elmenekült, és azóta nem jöttek a tőzegbánya közelébe. Csak fent a magasban látom őket, amikor V alakban messze repülnek... Kinyitotta szemét, az arca mosolygós volt, de szeme kicsit megvörösödött. Úgy látszik, a darvakat még a kárókatónáknál is jobban szerette.” Uo., 194–195.

84 „Szörnyen elváltzott az arca, látszott, hogy gyűlöl bennünket meg a rajzainkat, és egyszer, mikor Virág Péter a közelében surrant el, a Kocsmáros ököllel csapott feléje; kiterítette volna Virág Pétert, ha eltalálja.” Uo., 181.

művészet viszont él: általa talán ki lehet cselezni, esetleg meg is lehet bizonyítani a gyűlöletes hatalmat, a „rendszer”, de ez nem veszélytelen vállalkozás.⁸⁵ A hatalom ugyanis éberén őrködik az ilyen tevékenységek felett: ha nem tetszik neki az alkotás, lemosatja a falakat, kihúzat sorokat már megírt regényekből stb.⁸⁶

Visszatérve a kárókatónákra, a fekete kormoránok tehát azért lettek a boldogság marasztalt és visszavárt kék⁸⁷ madarai a regényben, mert azokat a magyar katonákat jelképezik, akik védelmet jelenthettek volna a helyi magyaroknak, ha tovább maradhattak volna a Délvidéken: akkor nem következtek volna be az 1944-es őszi-téli események. A magyar katonák viszont a regénybeli kárókatona lelövésével párhuzamba állíthatóan sajnos szintén csak 1944 őszéig maradtak. A fentebb idézett, a kárókatona megérkezésére történt konkrét időbeli közlés mellett – „három évvel ezelőtt...” – az író nem kockáztatta meg, hogy elköltözésük idejére is újra egy ennyire nyílt célzást tegyen, de azért van rá egy rejtettebb utalás, amiből az olvasó összerakhatja a képet: „– Ó! A kárókatona még nem jött vissza? – Nem – mondja szomorúan Virág Péter. – A kárókatona még nem jött vissza. – Azóta? – Azóta. [kiemelés tőlem, K. Á.] – Talán már sohasem jönnek vissza – mondom elkeseredetten. – Pedig hogy szerettük a kárókatonákat.”⁸⁸ A kiemelt rész a regény legszomorúbb, egy kárókatona lelövéséről szóló, lentebb alaposabban taglalt részére utal, ami után végleg elköltöztek a különleges vízimadarak.

A kárókatona eltávozásával aztán korábban sosem látott szenvedés szakadt a közönségre. Ezt a regény törzsszövegének utolsó (VIII.) fejezetének elején olvasható „időjárás-jelentés” meg is előlegezi. 1944 szomorú kora őszére tett célzásnak tarthatjuk, amikor ezt olvassuk: „Augusztus vége felé jártunk, szokatlan és nyomasztó volt ez a sűrű köd, amely olyan váratlanul szakadt ránk a napfényes nyári napok után. [...] A négy borzas kárókatona vettük szemügyre. Most még szomorúbbak voltak, mint egyébként, mintha még a föld is összekuszálta volna tollaikat. Burai J. krétát fogott a kezébe, és lerajzolta még egyszer a négy kárókatona, ahogy könnyedén a magasba röppennek. Így már szépek voltak, semmi sem árthatott nekik, a sűrű köd sem. Mélyen belevéstük a rajzokat a Vágóhíd vörös falába, és közben vártuk, hogy odakint a napsütéstől kifényesedjen a világ. De a nap nem jelent meg, sőt a köd egyre sűrűbb lett, mindent betakart.”⁸⁹ A vészjósló hangulatú időjárást valóban szomorú dolgok leírása követi a műben: a kárókatona, illetve a szeretett vadőr halála.

85 „A Kocsmáros ekkor először elmozdult a Vágóhíd közepéről. Elindult, nehezen, mintha ólomból lennének a cipői, elindult a kárókatona felé. [...] Lába megroggyant, visszafordult, hátát a falnak támasztotta. Feje felett egy szép, horgas csőrű madár széttárta szárnyát, és szárítkozott halászás után. Akkor jöttem rá, hogy a kárókatona valóban gyönyörű madarak.” Uo., 205.

86 „– Ronda kis patkányok – morogta a Kocsmáros. Körbemutatott. – Megint ocsmányságokat firkáltak a falakra. Mik ezek? – Kárókatona – mondta Burai J. – Egyáltalán nem ocsmányságok – mondtam. – A kárókatona a legszebb madarak a világon – mondta Burai J. – Talán csak a darvak szebbek náluk – mondta Hodonicki Oszkár. – Meg a bikák és a csődörök. [...] Csend! – kiáltotta a Kocsmáros. Az arca még inkább elsötétedett. – A kárókatona gyönyörű madarak – mondta Burai J. [...] – Fogd be a szád – fűrdet rá a Kocsmáros. – A kárókatonákra senki se mondja, hogy ocsmányságok! – dobbantott Burai J., és ő is mintha változtatni kezdte volna a színét. [...] – Elég! – ordította a Kocsmáros, olyan hangosan, hogy Hodonicki Oszkár ágaskodó csődőrei magasabbra emelték patáikat. [...] – Azonnal hozzatok vizet és súrolókefét – parancsolta a Kocsmáros. – Gyorsan! Mossátok le a falakat. – A kárókatona örök időkre... – kezdte Burai J. – Kár ezekért a szép rajzokért – mondtam. És nehogy Burai J. újból belendüljön a szájalásba, intettem a többieknek. – Menjünk!” Uo., 203–204.

87 „– Nagyon szép, fekete madarak – mondta Burai J. és visszabólintott. [...] – Jöjjen közelebb, nézze meg őket jobban. Velem odajöhet. Nem teljesen feketék. Az alapszínük ugyan fekete, de figyelje meg, hogy kékes vagy zöldes csillogású.” Uo., 192.

88 Uo., 170.

89 Uo., 241.

A fejezet legvégén pedig majd a vérengzések okozta közhangulatról olvasunk az időjárás virágnyelvén, az 1944-es késő ősze, a „még hidegebb napokra”⁹⁰ való utalásként: „A felhők most gonoszak voltak, feljöttek a magasba, elborították a tornyot, eltakarták a csillagokat. Sűrű, undorító köd fojtogatott bennünket, sohasem voltak még ilyen csúnyák a felhők, piszkos rongycafátokat csaptak az arcunkba, piszkos rongyokat borítottak a szemünkre, hogy ne lássunk semmit, ne lássuk a csillagokat. Hideg lett egyszerre, fáztunk, mint még soha életünkben.”⁹¹

A regény legfontosabb, immár Gion gyerekkorát megidéző helyszíne a régi, elhagyatott Vágóhíd – Gion írja nagy v-vel! – itt lebzselnek egész nap a gyerekek. Vágóhíd, de ahhoz képest egész kellemes hely: „Délelőttönként csendes, kedélyes hely volt a régi Vágóhíd. A nap még nem sütött rá az üvegcserepekre, tompán, békésen szűrődött be a fény, a vörös falak nem is vörösek, inkább barnák voltak; a betonpadló kellemesen hűtötte a talpunkat, és a falakba vert rozsdás vaskampók, amelyekre valamikor hatalmas húsdarabokat aggattak, most egészen ártatlannak látszottak [...]. Jóformán semmi sem emlékeztetett arra, hogy itt valamikor százszámra öltek meg állatokat, és hogy vér fröcskölte be a falakat. Szóval jó, csendes hely volt így délelőttönként a Vágóhíd.”⁹² Bár valószínűleg életrajzi ihletettségu helyszínről van szó⁹³, mégis furcsa, hogy A kárókatonák... gyerekszereplői folyton egy vágóhídon játszanak. A gyerekek itt leginkább rajzolgatnak, illetve rajzaikat bele is vésik a falba, amibe kétujjnyi mélyen ivódott bele az a vörös anyag, amiről nem tudják, hogy micsoda.⁹⁴ Később kiderül, hogy vér.⁹⁵ Meghökkenítő helyszín, furcsa gyermekkori elfoglaltság a vastagon véres falba kaparászni a rajzokat... Furcsállni való is, de nem tartjuk véletlennek, mert tudjuk, hogy az 1944-es szenttamási vérengzésnek több mint 500 férfi esett áldozatul⁹⁶, amiből az következik, hogy az 1941-ben született Gion kortársai (azaz gyerekszereplőinek mintái) apai oldalról többnyire árvák voltak, például a legrokonszenvesebb Burai J. is.⁹⁷ A sze-

90 Cseres Tibor, *Hideg napok* című, az 1942-es újvidéki razziáról szóló regénye nyomán „még hidegebb napok”-ként is szokták emlegetni a partizánok által a magyarokon elkövetett 1944-es megtorlást, vö. pl. A. Sajti Enikő, *Még hidegebb napok: Megtorlás a Délvidéken* = *Rubicon*, 2009/5, 30–38.

91 Gion Nándor, *A kárókatonák még nem jöttek vissza* [1977] = G. N., *Az anyagi vigasság*, i. m., 250.

92 Uo., 178.

93 Gerold László monográfiájában idézi Gion egy vallomását gyermekkoráról. Gerold László, Gion Nándor, *Pozsony*, Kalligram, 2009. Az idézet eredeti lelőhelye a monográfus pontatlansága miatt beazonosíthatatlan: „Gion 1993”-ként hivatkozik rá, ugyanakkor 1993-as mű nem szerepel a kötet bibliográfiái mutatójában.

94 „Most láttuk csak, hogy a Vágóhíd falait milyen vastagon borítja a vörös festékmáz vagy micsoda. Több mint két ujjnyit kellett lefejtetni, mire szürkésfehér cementréteghez értünk. Keserves munka volt a vékony krétavonalakat szépen falba vésni, de csináltuk, lelkesen kopogtattuk a falakat.” Gion Nándor, *A kárókatonák még nem jöttek vissza* [1977] = G. N., *Az anyagi vigasság*, i. m., 199.

95 „Bementünk a nagy köépületbe, a vörös falak szépen tisztára mosva fogadtak bennünket. Burai J. kíváncsian nézelődött, még meg is tapogatta a falakat. – Ez valamikor vágóhíd volt? – kérdezte. – Vágóhíd volt – mondtuk. – Valamikor rengeteg állatot lemészároltak itt. – Milyen állatokat? – Birkákat, marhákat, lovakat, disznókat – mondtuk. – A falak mintha véresek volnának – mondta Burai J. – Lehet, hogy véresek is – mondtam. – Lehet, hogy a vér festette vörösré a falakat. – Sokkal szebbek a falak, ha telerajzoljuk őket – mondta Hodonicki Oszkár. – De a Kocsmáros minden vasárnap lemosatja a rajzainkat. – Nem kellene lemosni a rajzokat – mondta Burai J. – Aránakának muszáj lemosni – mondtam. – A Kocsmáros a nagybácsija. És gazdag ember.” Uo., 187.

96 A szenttamási áldozatok számához l. A. Sajti Enikő, *Még hidegebb napok: Megtorlás a Délvidéken*, i. m., 35.

97 „Burai J. [...] az elmúlt nyáron beszélt rá az anyját, hogy költözzenek ide.” Gion Nándor, *Sortűz egy fekete bivalyért* [1982] = G. N., *Az anyagi vigasság*, i. m., 266.

replők árvaságára Gion több más regényében is számos hasonló finom utalás van.⁹⁸ Azért sem lehetünk meglepve a vágóhídtól mint helyszíntől, mert azt is tudjuk, hogy a második világháború végén a Vajdaságban „legalább 40 000 magyart lemészároltak⁹⁹, és ezzel megteremtettek egyfajta hangulatot és egyfajta szellemiséget, amiben legalább 50 százalékban a rettegés volt az uralkodó. És – folytatja az eddig is idézett Gion a már a rendszerváltás után Magyarországon adott interjújában – „*még ma is az.*”¹⁰⁰ Gionnak és kortársainak a vérengzések nyomán támadt közérzetét *A kárókatonának...* 1977-es írása idején még csak képletesen tükrözi e bizzar helyszín, de majd később Gion egy naplójegyzetében explicite is tudósít róla: „[...] a politikai sötétség egészen másfajta rémtörténeteket is szül. Akkoriban arról beszéltek az emberek, hogy éjszakánként egy süketnéma őrült ember garázdálkodik a faluban: beoson a békésen alvó házakba, rabol, fosztogat, sőt megöli a gyöngye asszonyokat és a gyerekeket. A süketnéma őrült embertől féltem, és féltem egyedül maradni esténként.”¹⁰¹ A regény legfontosabb helyszínének, a Vágóhidnak a mintájáról történetesen még azt is tudjuk, hogy Gionék házátlól nem messze, három olyan – egyébként mind a mai napig jelöletlen – tömegsír között helyezkedik el, amelyekben több száz száz 1944-es szenttamási magyar áldozat van elföldelve.¹⁰² Gion viszont azt írja a regényben, hogy „*már évekkel ezelőtt lebontották a Vágóhidat, és elhordták minden darabját*”, csak egy betonkocka maradt meg belőle.¹⁰³ Tehát az önéletrajzi, a valóságos és – teszem hozzá – ma is álló vágóhídtól Gion eltávolít minket ezzel. Az eltávolítással a regénybeli Vágóhidat a szenttamási, vagy tágabban a vajdasági magyarság életterére nézve egyetemes szimbolikus helyszínné teszi, amit éppúgy az élhetővé tehető, de szomorú múltját letagadni nem tudó szülőföld jelképének tekinthetünk, ahogy azokat a temetőket, illetve az általuk határolt utcákat is, amelyekről korábban írtam.¹⁰⁴

A Vágóhídon tehát az élet egészen tűrhető is lehet, ha elvonatkoztatunk attól, hogy mik történtek ott korábban, és ha sikerül elfedni, felülrni a véres múltat.¹⁰⁵ Hogy elviselhető

98 Az írástudatlan Opana egy ötgyerekes özvegyet vett el a háború végén: Gion Nándor, *Az anyagi vigasság* [1985] = G. N., *Az anyagi vigasság*, Bp., Noran Libro, 2010, 452. Máshol két főszereplő is árva: „*Utáltuk ezt a sötét képű Laczát. Főleg azért utáltuk, mert Molnár Tihamérnak volt a mostohaapja, és amíg itthon dolgozott, folyton kínozza valamivel a Molnár Tihamért. [...] Örülök, hogy az én anyám nem ment férjhez még egyszer, és nem hozott ilyen sötét képű alakot a házhoz.*” Gion Nándor, *Postarablók* [1972] = G. N., *Az anyagi vigasság*, i. m., 96–97. Megint máshol: „*Neki csak anyja van? – kérdezte Joáb I. – Igen – mondtam. – Nem tudja, hogy ki az apja. Emlékszem, az iskolában rettenetesen szégyellte magát, hogy nincs apja.*” Gion Nándor, *Testvérem, Joáb* [1969] = G. N., *Börtönről álmodom mostanában*, i. m., 174.

99 A 40 000-es számot több történész is osztja; vö. például Gulyás László, *Hány magyar áldozata volt a délvideki vérengzésnek?* = Rubicon, 2009/5, 39.

100 Gion Nándor, „*Eljutottunk oda, ahonnan elindultunk*”. Bemutató előadás [2000.] = Forrás, 2002/12, 3–15.

101 Gion Nándor, *Napló részletekben* [1994] = G. N., *Véres patkányirtás idomított görényekkel*, i. m., 25.

102 Kiss Csaba szenttamási történelemtanár 2014-es ott jártamkor mind a vágóhidat, mind az annak párszáz méteres körzetében elhelyezkedő három jelöletlen tömegsír helyét megmutatta nekem. Kettőt a Ribarska utcánál: a temető szélén és a Banatska utcai híd közelében; egyet pedig a katolikus temető Laza Kostić utca felőli oldalán a ravatalozónál.

103 Gion Nándor, *A kárókatonának még nem jöttek vissza* [1977] = G. N., *Az anyagi vigasság*, i. m., 168.

104 Vö. Matuska Márton vajdasági magyarokkal készített riportkötetének címevel: *Hazánk, a mostoha, Újvidék–Budapest, Magyar Szó–Püski*, 1994.

105 „*Szép nagy épület volt a Vágóhíd, rengeteg rajz elfért a falain, és mi hétről hétre telerajzoltuk; még vasárnap is dolgoztunk, akkor töltöttük ki a még fennmaradt, üres helyeket. Vasárnap délre szép tarkák lettek a falak.*” Gion Nándor, *A kárókatonának még nem jöttek vissza* [1977] = G. N., *Az anyagi vigasság*,

legyen az egykori mészárlás helyén való élet, ki kell tehát pingálni a vágóhíd falát. Miféle rajzokkal? Miket is vésnek a falba a gyerekek? Madarakat – leginkább kárókatonákat – és ötlábú csődöröket. Azaz a (nemzeti) szabadság és a szerelem jelképeit. A többi rajz, úgy-mint faliórák, cowboykalapok, dísztányérok stb. nem méltók rá, hogy örök emléket állítsanak nekik, azaz belevéssék őket a falba.¹⁰⁶ ezeket majd le lehet és le is fogják mosni.¹⁰⁷ Gergián, a vadőr is a kárókatonák falba vésését helyesli: „*Okos dolog – helyeselt Gergián. Így legalább mindig ott maradnak, senki nem tudja elriasztani őket. A szép dolgokat falba kell vésni, hogy megmaradjanak.*”¹⁰⁸ A tiltott jelképek falba vésése jelképezheti azt az írói tevékenységet is, amelyet Gion is végzett, amikor a sorok között olyan dolgokról írt, amelyeket a hatalom igyekezett letagadni, illetve elhallgatni. Az íróhoz hasonlóan az ártatlan arccal kárókatonákat rajzoló, majd rajzaik mellett bátran kiálló gyerekek is színlelnek és trükköznek: a valódi céljuk nekik is az, hogy „megdöntsék a rendszert”, vagy ahogy ők mondják, hogy a Kocsmárost a rajzaiktól üsse meg a guta a Vágóhíd közepén.¹⁰⁹

A vágóhíd köznyelvi szerkezetekben is szerepel a tömeges, erőszakos és persze értelmetlen emberhalálra utaló fordulatokban, különösen háborúval kapcsolatos kifejezésekben. Gion is használ ilyeneket, például: „*Úgy hallottam, hogy egészen rendes ember volt [a meggyilkolt trónörökös] – mondtam, csak hogy bosszantsam Török Ádámot. – A világ összes rendes emberéért sem hagyom magam vágóhídra vinni.*”¹¹⁰ Vagy: „*A szegény magyar katonákat azonban sajnálom. Felelőtlenül a vágóhídra küldték őket.*”¹¹¹ Illetve: „*Én nem megyek a vágóhídra, ez nem az én háborúm.*”¹¹² [kiemelések tőlem, K. Á.] Gion viszont pályája kezdetétől egyénibb módon is használja a szót. A megszokott háborús kontextusokkal szemben már második regényében eredeti jelentéséhez, a jámbor állatok levágásának konkrét képéhez közelíti, hogy a fegyvertelen és ártatlan emberek vesztőhelyének megjelölésére alkalmazza. „– Láttál már birkákat vágóhídon? [...] Egy hang nélkül hagyják magukat leszúrni [...]. Meg sem nyikkannak, amikor elfolyik a vérük. Minden más állat küzd az életéért, vagy legalábbis teli torokból ordít. A kecske például úgy ordít, hogy majd megszakad az ember szíve, ha hallja. [...] – Nem értem – mondtam. – Még mindig nem értem egészen. [...]

i. m., 178.; „– Sokkal vidámabb így ez a Vágóhíd – mondta Gergián. Nekünk beszélt, nem a Kocsmárosnak. – Ezekkel a csupasz vörös falakkal igen lehangoló hely lenne. De látom, maguk igyekeznek vidámabbá tenni. Nagyon szépek ezek a rajzok. – Még több rajz kellene – mondtam. – Minél több rajz van a falakon, annál kellemesebb hely a Vágóhíd.” Uo., 207.

106 „Aranka továbbra is virágokat, edényeket, faliórákat meg ehhez hasonló dolgokat rajzolt. Ezeket a rajzokat nem vésztük a falba.” Uo., 200.

107 „Szótlanul munkához fogtunk. A súrolókefét vízbe mártottuk, és elkezdtük mosogatni a falakat. [...] A Vágóhíd kőpadlója a falak irányába lejtett, a falak mellett amolyan süllyesztett vályúféle futott körbe, valamikor itt folyt a letaglózott állatok vére az egyik sarokba, ahol a kivezető nyílás volt. A vályúban most Aranka virágai, tányérai és faliórái folytak el. A kárókatonák, a vadkacsák, a nemeskócsag, a halászó gémek, a féllábú gólya és az ötlábú apaállatok azonban nem folytak el. Súrolhattuk, moshattuk volna őket itéletnapig. A vödörből kifogyott a víz, leraktuk a súrolókefét. A Kocsmáros felé fordultunk. Még mindig a kőpadlóhoz ragasztva állt a Vágóhíd közepén, a szemei kiguvadtak, mint két golyó. – Mi... mi ez? – nyögte.” Uo., 205.

108 Uo., 207.

109 „Olyan bikákat rajzolok, hogy a Kocsmárost a guta kerülgeti. Remélem, egyszer majd megüti a guta ott a Vágóhíd közepén.” Uo., 177.; „– Ma sem ütötte meg a guta – mondta családottan Hodonicki Oszkár. – Majd legközelebb – mondtam. – Legközelebb biztos megüti a guta. Majd hosszasan vitatkozunk vele.” Uo., 181.

110 Gion Nándor, *Virágos Katona* [1973] = G. N., *Latroknak is játszott*, i. m., 154.

111 Gion Nándor, *Ez a nap a miénk* [1996–1997] = G. N., *Latroknak is játszott*, i. m., 569.

112 Gion Nándor, *Börtönről álmodom mostanában* [1990], i. m., 532.

Török Ádám összefonta a kezét a mellén, és a cserepeket bámulta. Ismét nyugodt volt. – Láttam én már embereket is vágóhídon [kiemelés tőlem, K. Á.] – mondta. – Volt, aki énekelt, volt, aki sírt, volt, aki kapálódzott, azokat mind becsültem. De voltak olyanok is, akik csak álltak és hallgattak, mint a birkák. Ezeket gyűlöltem, pedig tudtam, hogy a következő percben meg fognak halni.”¹¹³ Hogy itt is az 1944-es megtorlásra lehet utalás, arra majd az 1997-es *Ez a nap a miénk* című regényben kapjuk a megerősítést: „Tegnap éjjel azzal a másik csürhével nem ásattatok elég mély gödröt. Az emberek azt mesélik, hogy még reggel is mozgott felettük a föld. Miféle munka ez? [...] Azt hallottam, hogy a magyarok a világ legjobb kubikosai. Hát kubikoljanak egy jóízút a haláluk előtt. És ne sajnáljátok a golyókat. [...] Vigyétek a díszterembe, és válogassátok szét azt a birkanyájat [kiemelés tőlem, K. Á.]”¹¹⁴

A fentiekkel egybecsengő leírással zárul *A kárókatona*... című regény is. Miután értelmetlenül lelövik a gyermekek számára a boldogság madarát jelentő kárókatonát, majd pedig Gergiánt, a gyerekszereplők számára apafigurát és példaképet jelentő vadórt is, ezt olvassuk: „Burai J. melléből furcsa, nyűszítő hang tört elő. Olyasféle hang volt ez, mint amikor először jött el a Vágóhídra üvölni, és a leölt állatok hangját utánózta. De most egyszerre utánózta valamennyi állat hangját. Sírt Burai J., vonított, mint a megkínzott állatok, beleüvöltött a mocskos felhőkbe. És vele együtt sírtunk mindannyian, összeöleleztünk ott a torony tetején, összedugtuk a fejünket, és sírtunk, ordítottunk egyre hangosabban és hangosabban. Nem láttuk a csillagokat, a zongorát sem hallottuk már. Semmi sem volt körülöttünk.” Ezekkel a mondatokkal végződik a regény törzsszövege. Az 1944-es események harmincharmadik évfordulóján, 1977-ben ez volt a legtöbb, ami nyomdafestéket kaphatott a témáról.

Az, hogy Ságiék négy kárókatonát fogtak be, arra a négy évre utalhat, amelyben magyar uralom volt a Délvidéken¹¹⁵; minthogy Ságiék az olyan magyarokat idézik, akik a magyar fennhatóságból anyagián húztak hasznot, hiszen a befogott kárókatonákat halászás céljára használták. A regényben csikókat hajsoló Ságik magyarokat jelképeznek tehát, ezért lehet, hogy bár nem értenek egyet a hivatalból őket üldöző, az eszmét tisztán önmagáért képviselő Gergiánnal, lovagiasan letérdelnek, amikor visszalőnek rá.¹¹⁶ Ebből is látszik, hogy a Kocsmáros, bár magyar neve van, mást jelképez: ő nem térdel le, amikor lő; nemcsak fenyegetőzik, hogy hasba lövi Gergiánt¹¹⁷, hanem be is váltja ígéretét. Ugyanakkor a gyerekek megvetik a Ságikat azért, mert hasznot húznak a „szent” madarakból: számukra a madarak nem az anyagi lehetőségek miatt fontosak, hanem az általuk jelképezett eszme miatt: ezért szabadítják ki Ságiéktól a kárókatonákat. „A komisz, mogorva Ságik elpusztíthatatlanok”¹¹⁸, olvassuk még a Ságikról, de ez a negatív megfogalmazás Gionnál érdekes módon pozitívumként is értelmezhető: a Ságik azt a paraszti őserőt jelenítik meg, ami a mostoha körülmények között elengedhetetlen a túléléshez, a megmaradáshoz. A Virágos Katona eleinte ellenszenves Varga Tamásáról vagy az Aranyat talált Tóth Jani bácsijáról is hasonlóan barátságtalan hangnemben olvasunk, és később megértjük, hogy mi velük Gion szándéka. „A lábamnál Varga Tamás ült, ennek az alattomos parasztnak semmi baja

113 Gion Nándor, *Testvérem, Joáb* [1969] = G. N., *Börtönről álmodom mostanában*, i. m., 163.

114 Gion Nándor, *Ez a nap a miénk* [1996–1997] = G. N., *Latroknak is játszott*, i. m., 633.

115 „– Itt van az a négy is! – kiabált Hodonicki Oszkár. – Ők a legszebbek! Nézzétek, hogy csillog a toluk.” Gion Nándor, *A kárókatona még nem jött vissza* [1977] = G. N., *Az anyagi vigasság*, i. m., 243.

116 „– Hallgassanak ide – kérelt bennünket Gergián. – Nagyon kérem, hallgassanak ide... A Ságik tényleg komisz gazemberek. Néhányszor már rájuk lőttem, ők is visszalóttek rám. De mindig letérdelünk, amikor egymásra lövöldözünk. Csak egymás lábába löjjük a söréteket. Nem tudom, értik?” Uo., 219.

117 „[...] ismét megszólalt a Kocsmáros. Gergiánhoz beszélt: – Egyszer megtömöm a hasadat söréttel. Mint a kecskebékának. Akkor majd nem ugrálsz.” Uo., 208.

118 Uo., 168.

sem történt.”¹¹⁹ – Tudniillik a megsebesült Gallai Istvánhoz és az éppen agyonlőtt Lusztig Ferihez képest épségben vészelte át az első világháborút. Máshol pedig: „– Ki az a Tóth Jani bácsi? [...] – Mogorva, sunyi öregember. [...] a szegénységben is gazdagodik. Még akkor is gazdagodott, amikor felszabadítottak és megszálltak bennünket az oroszok.”¹²⁰ Ságiéknak ráadásul még „egy rakás gyerekük” is van, tehát általuk van biztosítva az, ami a legfontosabb a megmaradáshoz, később esetleg majd ahhoz is, hogy újra magyar föld legyen a vidék, illetve ennek regénybeli metaforájához, a torony felépítéséhez.¹²¹

A délvidéki népiértés miatt érzett fájdalom, nemzeti gyász kifejezésére gyakran vallásos kifejezésekkel, különösen a nagycsütörtök és a nagypéntek eseményeire utaló képekkel élnek az 1944-es megtorlásról írók. Ilyen címekkel láttak például napvilágot kötetek: *Ötvenezer magyar vértanú, tudósítás a jugoszláviai magyar Holocaustról*¹²², *Sirató*¹²³, *Akikért nem szólt a harang*¹²⁴, *Halottak napja Bajmokon*¹²⁵, *Bácskai Golgota*¹²⁶, *Délvidéki magyar Golgota*¹²⁷, *Ez a mi kálváriánk*¹²⁸ stb. Mostani témánkhoz a legjobb párhuzamokat Matuska Mártonnak Gachal János torontálvásárhelyi vértanú református lelkész életéről írt életrajzi könyvének címe, a *Megvert pásztorunk*¹²⁹; illetve Paul Kornauernek a bácskai németek kiirtásáról készült elbeszéléskötete, a *Nagypéntek, feltámadás nélkül*¹³⁰ címei adják. Az előbbi cím Jézus nagycsütörtöki elfogatása után a tanítványok szétszéledésének képével, utóbbi a húsvéti szent három nap megcsonkításával érzékelteti a történetek tragikusságát. Gion nem történészként közelített a témához, ő nem(csak) műve címével, hanem hosszabban kibontva is beszélt a ’44-es események miatti szomorúságról a sajátos nemzeti szimbólumokat teremtő és működtető Károkatonákban, amelyben szintén van egy markánsan biblikus jelentésréteg. A regényben ugyanis megvan Krisztusnak, a nagycsütörtöki utolsó vacsorának és a nagypénteki kereszthalálnak a párhuzama is, ugyanakkor a feltámadás – ahogy arra a mű címe burkoltan utal – nem történt meg. A zsidóságot ért népiértés megnevezésére az ószövetségi ’teljesen elégő áldozat’ jelentésű „holokausz” szó terjedt el. Gion pedig, mint alább majd látni fogjuk, a nagycsütörtöki és nagypénteki eseményeknek, azaz a keresztny áldozatnak a képeit játszátja egymásba a bácskai magyar holokausz hangulati képével.

119 Gion Nándor, *Virágos Katona* [1973] = G. N., *Latroknak is játszott*, i. m., 172.

120 Gion Nándor, *Aranyat talált* [2002] = G. N., *Latroknak is játszott*, i. m., 801.

121 „– Burai J. fel fog menni a felhők fölé – mondom meggyőződéssel. [...] – Nem fogod elhinni, a Sági gyerekek segítettek neki. – A Sági gyerekek? – Igen, egy rakás gyerek van a Sági tanyán, ott hajszojják a csikókat – mutat a távolba. – Szeretik hajszojni a csikókat, mint mi annak idején. És ugyanúgy lelkesednek a toronyért. Ők is a felhők fölé akarnak menni.” Gion Nándor, *A károkatonák még nem jöttek vissza* [1977] = G. N., *Az anyagi vigasság*, i. m., 253.

122 A „holokausz” szó jelentése ’teljesen elégő áldozat’. A könyv bibliográfiai adatai: *Ötvenezer magyar vértanú, tudósítás a jugoszláviai magyar Holocaustról, 1944–1992*, szerk. Kubinyi Ferenc, Bp., Argos, 1993.

123 Illés Sándor, *Sirató*, Bp., Szépirodalmi, 1977.

124 Illés Sándor, *Akikért nem szólt a harang*, Bp., Tevan, 1991.

125 Mojzes Antal, *Halottak napja Bajmokon*, Bajmok, Cnesa, 1994.

126 Cirkl Zsuzsa – Fuderer László, *Bácskai golgota – a vallásüldözés áldozatai*, Tóthfalu, Logos Grafikai Műhely, 1998.

127 Budapest–Szeged, Délvidék Ház – Keskenyúton Alapítvány, 2013.

128 Papp Imre, *Ez a mi kálváriánk*, Újvidék, 1999.

129 Bácsfeketehegy, a Szerbiai Református Keresztyén Egyház kiadása, 2008.

130 Paul Kornauer, *Nagypéntek, feltámadás nélkül*, ford. Josephine Neubrandt, Bp., Szent István társulat, 2011.

Bár a károkatonák is a magyar katonák jelenlétét idézik a regényben, Gergiánnak, a vadórnek szintén zöld ruhája és puskája van, mint a magyar honvédeknek volt. És meg is védi a gyerekeket dühöngő ellenségeiktől, a hatalmi erőszakot jelképező Kocsmárostól, amikor azt hisszük, hogy az akár arra is képes lenne, hogy megölje őket.¹³¹ Gergián amellet, hogy egyenruhás ember, azt az apafigurát is megtestesíti, aki Gion számára Gallai István nagyapja is volt. Az 1941-től kezdődő időszakban Gion példakép nagyapja ugyanis nem vadór, de szintén zöldesbarna egyenruhás, fegyveres ember: mezőőr volt.¹³² Szenttamás magyar népének túlnyomó többsége mindig is a legegyszerűbb földműves vagy pásztor (származású) volt.¹³³ Gergián neve, amit legvalószínűbben a görög georgosz 'paraszt' szóból vezethetünk le, a földműves-állattartó társadalom tagjára utal. (A Kocsmáros neve viszont a délszláv krčmar szóra megy vissza!¹³⁴) Gergián tehát tekinthető annak a földműves magyar apa mintájának, akik közül az 1944-es megtorlás után fájóan kevés maradt Szenttamáson. Ugyanakkor Gergián egyértelműen krisztusi alak is. A vadór egyedülálló fiatal férfi, aki mindvégig ácsmunkát végez. Nem keresztest, de hasonlót: az eget a földdel összekötő tornyot épít¹³⁵, ami a regényben a Magyarországhoz tartozás iránti vágy jelképeként értelmezhető. Ami nem csökken az idő előrehaladtával, hanem azok számára, akik emlékeznek rá, és akik hisznek benne, egyre növekszik.¹³⁶ Mégis sejthető, hogy a toronyépítés avagy a visszatérés nem valósulhat meg, hiszen Bábel tornya sem érte el az eget...

Gergián magázza a gyerekeket, ami annak a jele, hogy komolyan veszi és tiszteli őket, amiért a gyerekek nagyon hálásak is neki.¹³⁷ Az, hogy Gergián krisztusi figura, abból is tudható, hogy többször mondják róla, hogy ő „a legrendesebb ember a világon”¹³⁸, aki „mindig betartja a szavát.”¹³⁹ Mindig kedves, mindig derűs, még akkor is, ha kellemetlen

131 „– A fene egye meg – szuszogott Hodonicki Oszkár. – Agyoncsaphatott volna bennünket, hiszen tők részeg.” Gion Nándor, *A károkatonák még nem jöttek vissza* [1977] = G. N., *Az angyali vigasság*, i. m., 208.

132 „– Olyan vagy, mint egy ronda, zöld kecskebéka – mondta a Kocsmáros az ajtóból. Csakis Gergiánnak mondhatta ezt, Gergián volt zöld vadóri egyenruhában.” Uo., 207. Az életműben még egyszer fordul elő a kecskebéka szó, ott pedig az író mezőőr nagyapjára utal egy, a megszólítottra hasonlóan veszélyes helyzetben: „Itt vagy hát, öreg kecskebéka! [...] De hol van a zöld egyenruhád? Hol van a pisztolyod?” Gion Nándor, *Ez a nap a miénk* [1996–1997] = G. N., *Latroknak is játszott*, i. m., 690.

133 Vö. pl. Gionfalva, rendezte: Tóth Barnabás, színes, magyar dokumentumfilm, 2009, 27 perc; különösen ahol Gion a felmenőiről beszél.

134 Jankovicsné Tóth Anikó, kocsmáros szócikk = Zaicz Gábor főszerk. *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*, Bp., Tinta, 2006.

135 A vele való első és utolsó előtti találkozásokor is ácsmunka közben találjuk: „[...] láttuk a vadórt, az udvaron dolgozott, valami gerendát faragott.” Gion Nándor, *A károkatonák még nem jöttek vissza* [1977] = G. N., *Az angyali vigasság*, i. m., 184.; „Gergiánt a ház mögött találtuk. Egy vastag gerendán lovagolt, csapot faragott a gerenda végére. Körülötte mindenféle épületfa hevert, hosszabb-rövidebb gerendák, oszlopok, deszkák, lécek, kissé távolabb hatalmas vaskapcsokat láttunk a földön.” Uo., 190.; illetve: „Gergián a torony lábánál ült és csapot faragott egy gerenda végére” Uo., 241.

136 „[...] a torony továbbra is változatlanul, szilárdan áll”, illetve: „Mégiscsak magas ez a torony – mondom. – Tizenkilenc méter, jó messzire látni innen. – Huszonkét méter – vigyorog Virág Péter. – Hogyhogy huszonkét méter? – Burai J. tavaly felépítette a hetedik kilátót. [...] – Burai J. fel fog menni a felhők fölé – mondom meggyőződéssel. – Igen – helyeselt Virág Péter. – Elhatározta, hogy tovább építi a tornyot. Felmegy a felhők fölé.” Uo., 252–253.

137 Uo., 176., 249.

138 Uo., 244.

139 Uo., 245.

dolgokról beszél¹⁴⁰; az emberek fölött áll, misztikus alak: „*mosolygó varázsló*.”¹⁴¹ A gyerekek nagyon fel is néznek rá, és tanítását isteni üzenetként¹⁴² hol komolyan, hol lelkesülten, hol elérékenyülve hallgatják, mint olyasvalakiét, aki köztük van, mégis elérhetetlen vágy, hogy megszoríthassák a kezét.¹⁴³ És ő nemcsak tanítja a gyerekeket, hanem igazi deus ex machinával a bajban is megjelenik, amikor az ördögi Kocsmáros fenyegeti őket.¹⁴⁴ Más alkalommal is kiáll értük, olyankor is, amikor a gyerekek okozták a bajt.¹⁴⁵ Van, hogy azt olvassuk róla, hogy föltartott kézzel mormol valamit, talán a madarakhoz beszél, mint Szent Ferenc¹⁴⁶, és olyan képességgel is rendelkezik, amelyek a gyerekek egy vadórról nem tudtak elképzelni: gyönyörűen zongorázik.¹⁴⁷ Hogy ezt a gyerekek örömeire teghesse, arra is képes, hogy egészen valószínűtlen helyre vigye a hangszert: a lóp szélére, ahol a torony áll. (Hogy hogyan veszi kölcsön? Nem tudjuk meg. Talán valahogy úgy, ahogy azt a számacsikót Jézus tanítványai virágvasárnap.) Gergián olyan vállalkozásba fog, amit eleinte rajta kívül senki nem ért, ő mégis nemcsak hinni tud benne, de követőket és segítőket is szerez hozzá: az eget a földdel összekötő tornyot ácsol. Gergián aztán egy, a nagycsütörtöki utolsó vacsorára emlékeztető jelenetben – Jézus halszaporítására és halász tanítványaira utalva – hallal vendégeli meg a gyerekeket, amit azok szertartásosan fogyasztanak el¹⁴⁸, mintha áldozati lakomán vennének részt.¹⁴⁹ Az ünnepi lakoma után

140 „Örült nekünk, úgy tett, mintha éppen minket várt volna. Gergián mindig mosolygott, ha a közelében voltunk, beszélgetés közben is mosolygott; ha kellemes dolgokról beszélt, akkor alig észrevehetően bólogtató is, ha viszont kellemetlen dolgokról beszélt, akkor rázta a fejét, de még olyankor is mosolygott, vagy legalábbis olyan volt az arca, mintha mosolyogna.” Uo., 190.

141 Uo., 244.

142 „Duruzsolt Gergián, duruzsolt. [...] Burai J. [...] úgy fülelt, mintha kinyilatkoztatást hallana.” Uo., 192.

143 „– Gergián... – hebegte Aranka fülig pirulva. – Gergián... Maga a legrendesebb ember a világon. Aztán ment lefelé a toronyról, nyilván attól félt, hogy elsírja magát. Azt hiszem, akkor valamennyien attól féltünk; mi is majdnem elsírtuk magunkat. Én nagyon szerettem volna megszoritani Gergián kezét.” Uo., 244.; „– Gergián a legrendesebb ember a világon – ismételte el suttogva Aranka, amit már délután is mondott. – Látjátok, hozott zongorát. Gergián mindig betartja a szavát.” Uo., 245.

144 Uo., 206.

145 „– És ha a Ságik meglátják a madaraikat? – kérdezte Aranka. Gergián legyintett. – Most már mindegy. Úgyis meg vannak győződve róla, hogy én voltam a tolvaj – aztán még elgondolkozva hozzátette: – Még mindig jobb, mintha tudnák az igazat. Magukkal könnyen elbánnának. – És magával? – kérdezte Burai J. – Valamit nekem is vállalnom kell – mondta Gergián.” Uo., 233. Illetve: „Ellopta a madarainkat – mondta Sági Márton. – Betört a tanyánkra. [...] Burai J. megrázta a fejét: – Nem Gergián... De ekkor a magasból elindult egy elnyúlt vadóri zubbony, lebegve ereszkedett lefelé, mint egy nagy madár, és pontosan a lovak előtt huppan a földre. A lovak rémülten fölágaskodtak, aztán nekiiramodtak. Sági Márton hátrabukfencezett az ülésről, feje eltűnt a szekérderekben, a két lába a levegőbe meredt. A megvadult lovak messze elrohantak vele. Fellekintettünk a toronyra, Gergián izzadt arca mosolygott, és belőlünk is kitört a nevetés.” Uo., 237–238.

146 „Gergián a magasba emelte a karját, a kárókatonaikat akarta magához ölelni. Mozgott a szája, beszélt a nagy, fekete madarakhoz. – Mind itt vannak – mondta később hangosan. – Mindig utánunk jönnek. Akármilyen magasra megyünk, ők mindig utánunk jönnek.” Uo., 243.

147 „Gergián játszani kezdett, halkan, szépen; olyan dolgokat játszott, amelyeneket eddig még sohasem hallottunk. Szinte mozdulni sem mertünk, olyan szép volt minden.” Uo., 245.

148 „Komolyak voltunk, nem beszélünk, mintha egy nagyon fontos szertartáson vennénk részt, hamvadó, füstölő paraszak felett. Gergián mosolygott, adogatta kezünkbe a halakat, türelmesen várta, hogy mindet megegyük.” Uo.

149 „A felszálló füstöt elnyelte a köd.” Uo., 245.

pedig a gyerekek szintén szertartásosan másznak föl a toronyra¹⁵⁰, ahonnan Gergián a gyerekeket transzcendens magasságokba emeli föl: „Ültünk a torony tetején, félig lehunyt szemmel imbolyogtunk a zongora hangjára, a csillagok meg szinte az ölünkbe hullottak. Megfoghattuk őket, ha akarjuk, beszélgethettünk is velük; mieink voltak a csillagok.”¹⁵¹ Az ünnep végén pedig Gergián életét is adja azért az eszményért, amire a gyerekeket is lelkesítette: a kárókatónák védelmében hal meg, vértől mocskolt ruhájában, megint csak Krisztusra emlékeztetve, „széttárt karokkal” fekszik a földön¹⁵²; a gyerekeknek kell viszcipelniük holttestét a tanyájára.¹⁵³

Az író felnőttkorában játszódo *Bevezető helyett* és *Utószó helyett* című keretfejezetekből arról értesülünk, hogy az elbeszélőhöz hasonlóan gyerekkori barátai a madarak eltávó-zása után még évtizedekkel is visszavárják őket. Gergián utódja Péter lesz (a regénybeli Virág Péter személyében), az elbeszélő pedig, aki a helyi, azaz szenttamási nézőpontra utaló Tamás nevet viseli, azért is Tamás, mert eleinte nem nagyon hisz abban, hogy a kárókatónák valaha visszajönnének.¹⁵⁴ A Gergián által elkezdett munkát Burai J. mégis be fogja teljesíteni a bizonytalan jövőben. Gergián legbizalmasabb hallgatójának, Burai J.-nek a nevéből a „J.” itt már talán a „szeretett tanítványnak”¹⁵⁵, a *Jelenések könyve* János apostolának a nevére utal, aki Jézus második eljövételéről is írt: „Burai J. megfogadta, hogy visszahívja a kárókatónákat – mondja Virág Péter. – Lehet, hogy a darvakat is lehívja egyszer. Felnézünk a magasba, az égre, biztató kék fények csillognak egészen közelről. Nem először látjuk ezt a csillogást, de mindig jólesik újból látni. Mindketten meg vagyunk győződve róla, hogy onnan egyszer majd ismét lejönnék a kárókatónák. Lehet, hogy a darvak is.”¹⁵⁶

A kárókatónák... narrátor főhősének tehát Tamás a neve, és először ebben a regényben bukkan fel egy rendkívül ellenszenves fiú, Toma Gyuri is, aki ebben a történetben átszúrja Virág Péter dobharttyáját, amitől az megsüketül.¹⁵⁷ (A nyelv érzékelésének eszközét teszi tönkre első felléptekor, talán ez is szimbolikus...) Toma Gyuri a későbbi regényekben a mozi, illetve Keszler doktor utcája környékét uraló¹⁵⁸ rivális gyerekbanda vezetőjeként tűnik fel, amely csapat tagjainak neveit – a vezetőjén kívül – nem tudjuk meg. Velük rengetegszer verekednek viszont össze a regényhős gyerekek, illetve ellenük szokták játszani a futballmeccseket is.¹⁵⁹ Gion naplójegyzeteiben nemcsak azt írja, hogy gyerekkorában a mozi környékét szerb gyerekbandák uralták, hanem azt is, hogy fiatalkorában a

150 „Ezt is komolyan, szertartásosan csináltuk. Kimért mozdulatokkal kapaszkodtunk felfelé a ködben, fel a hatodik kilátóra. Komoly arccal léptünk ki a csillagok alá.” Uo., 246.

151 Uo.

152 Uo., 247.

153 „Nehéz volt Gergián, elernyed a teste, nyögve cipeltük be a tanyaudvarra, onnan be a házba.” Uo., 248.

154 „– Talán már sohasem jönnek vissza – mondom elkeseredetten.” Uo., 170.

155 Vö. János evangéliuma, 19. fejezet 26. vers, 20. fejezet 2. vers, 21. fejezet 7. vers és 21. fejezet 20. vers.

156 Gion Nándor, *A kárókatónák még nem jöttek vissza* [1977] = G. N., *Az angyali vigasság*, i. m., 253.

157 Uo., 168.

158 „[Keszler doktor] minden este zongorázott, Burai J. meg elrövidtlen hallgatta, miközben kockáztatta azt, hogy elkapja őt Toma Gyuri bandája és akkor verekedhet velük, el is verték néhányszor Burai J.-t Toma Gyuriék, akik nagyon nem szerettek bennünket, és Keszler doktor az ő területükön lakott.” Gion Nándor, *Zongora a fehér kastélyból* [1994 k.] = G. N., *Az angyali vigasság*, Bp., Noran Libro, 2010, 462.

159 „A meccset Toma Gyuri beszélte meg az ottani telepes fiúkkal, és felajánlotta nekünk, hogy állítsunk össze közös csapatot a szomszéd falubeliek ellen. A felajánlásokon nagyon meglepődtünk, Toma Gyurit szívből utáltuk, őt is meg az egész bandáját, igen sokszor összeverekedtünk velük, aztán mégis elfogadtuk

verekedések mellett a focimeccseket is nemzeti alapon vívták Szenttamáson.¹⁶⁰ Míg Gion összes többi gyerekszereplője a valóságban is létező szenttamási családnevet visel, addig Toma családnév a szenttamási magyarok között nincs, és nem is volt. Ellenben a magyar Tamás név szerb megfelelőjének, a Tomislav-nak Toma a becézőformája. Valószínűleg nem járunk messze az igazságtól, ha azt gyanítjuk, hogy Toma Gyuri, illetve az általa vezetett csapat az egyik szenttamási szerb bandavezért, illetve az általa irányított galerit idézi. Annál is inkább, mert a magyar gyerekeknek van, hogy a katolikus, avagy helyi szóhasználatnál a magyar¹⁶¹ templomban kell menedéket keresniük előlük. A katolikus templomban az ismert regényszereplők otthonosan viselkednek, de Toma Gyuriéknak eszükben sincs követni őket ide.¹⁶²

Miután a károkatonák elmennek, a regényírás jelenidejében játszódó *Bevezető helyett és Utószó helyett* című keretfejezeteiben a regény „törzsszövegének” elején olvasott idilli leírással szemben¹⁶³ egy elvadult vidék képét látjuk, ahol még a madarak sem érzik jól magukat: „A nádasban valahol hebegve, esetlenül énekelni kezd egy nádíveréb, de aztán gyorsan, csalódottan elhallgat.”¹⁶⁴ Nem csoda ez, hiszen az *Utószó helyett* így kezdődik: „Kakukk repül a levegőben, árnyéka rátelepszik a nádasokra. Pimasz, cinikus madár, zavartalanul szemlélődik, puha fészkeket kutat, megrémiti a fészkek lakóit, véget vet a békés csöndnek. Nádirigók bukkannak elő, elkeseredetten kiabálnak, tiltakoznak, felborzolt tollukban érzik a veszélyt.”¹⁶⁵ A kakukkokról ugyanitt megtudjuk, hogy az „utóbbi néhány évben szaporodtak el,” és mivel a nádirigók fészkeiben rakják le a tojásaikat, „ezért háborognak ennyire a szegény nádirigók. – Megriaszthatnál néha egy-két kakukkot – mutatok a vadászpuskára.

az ajánlatot.” Gion Nándor, *Egy regény vége* [2000.] = G. N., *Műfogsor az égből*, Bp., Noran Libro, 2011, 534.

160 „Maradtuk hát magyarok és szerbek Szenttamáson, külön iskolákba jártunk, [...] a mezőkön és a strandon még a focimeccseket is szigorúan nemzeti alapon vívtuk egymással.” Gion Nándor, *Író a tanyán és a történelemben* [1989] = G. N., *Véres patkányirtás idomított görényekkel*, i. m., 63.

161 „Katolikus templom I. Magyar templom” Penavin Olga–Matijevics Lajos, *Szenttamás földrajzi neveinek adattára* (= Vajdaság neveinek földrajzi nevei 6.), Újvidék, Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, 1981, 34.

162 „Tarzan-filmet vetítettek a moziban, és mi egy délután elmentünk megnézni, számolva azzal, hogy mozi után bizonyára megtámad bennünket Toma Gyuri bandája, a mozi környékét ugyanis ők uralták, és mi abban az időben igen rossz viszonyban voltunk Toma Gyuriékkal. És ők ránk is támadtak, mikor kijöttünk a moziból [...]. A templom és az iskola előtti térig szaladtunk, akkor már nagyon a sarkunkban lihegték Toma Gyuriék, és mivel éppen vecsernyére harangoztak, bementünk a templomba [...]. Mi belemártottuk kezünket a szenteltvízes tálba, térdet hajtottunk, és keresztet vetettünk, azután felmentünk a kórusra a lelőgő harangkötelek közé, és meghúzódtunk az orgona mellett, hogy kilihegjük magunkat.” Gion Nándor, *Az anyagi vigasság* [1985], i. m., 423–424.

163 „A Gergjián-tanyán nagy élénkség és madárricsaj fogadott bennünket. Reggel volt, a károkatonatelepen pezsgett az élet, a fekete madarak szorgalmasan röpdöstek, mentek a vízre halászni, aztán jóllakottnan szálltak vissza az akácfára, széttárták szárnyaikat, szárítottak a napon, és ezzel együtt igen zajosak voltak. [...] A vadkacsák is beregeliztek a földeken; a legnagyobb csapatok a Gergjián-tanya fölött húztak vissza a nádasba; régen kitapasztalták, hogy ez a legbiztonságosabb útvonal, innen senki sem puskázik közéjük. Az udvaron tyúkok kaparásztak szentelenül ugráló verebek mellett, lejjebb, az udvar végében, vagy az udvaron túl [...], ahol már elvozenyösödött a talaj, bibicek szaladgáltak láthatatlan apró állatkák után. A trágyadomb mellett egy élénk színű büdösbanka tüsténkedett, talán lötétűre vadászott[.....]. A gazos, elvadult kertből énekesmadarak csicsérgése hallatszott.” Gion Nándor, *A károkatonák még nem jöttek vissza* [1977] = G. N., *Az anyagi vigasság*, i. m., 190.

164 Uo., 168.

165 Uo., 251.

– *Védett madár* – mondja Virág Péter. – *És alapjában véve hasznos madár*”¹⁶⁶ – teszi még hozzá gyorsan, mert már kezd az íróra nézve veszélyesen egyértelművé válni az a virág, azaz madárnyelv, amelyben a kakukknak is egészen jól érthető jelentése van. Ha nagyon konkrétan akarjuk értelmezni, jelentheti például azokat a politikailag megbízható délszláv telepeseket, akiket a második világháború után az elűldözöttek-meggyilkoltak helyére telepítettek be a Délvidékre. Akik már az első világháború után is szép számmal érkeztek ide, de akik igazán sokan csak 1945-től települtek a Vajdaságba. Nyíltan persze majd csak húsz évvel később, az 1997-es *Ez a nap a miénkben* olvashatunk róluk: „*Bajnak hozták őket ide a nyakunkra. Azért, hogy elszerbesítsék ezt a vidéket.*”¹⁶⁷

Hogy a hetvenes években a Vajdaságban mennyire nehéz lehetett történelmi regényt írni, mi sem mutatja jobban, mint az, hogy arra az 1973-as történelmi regénypályázatra, amelyre Gion a *Virágos Katonát* írta, az övén kívül (amelyet szerzője is több helyen inkább családregegyként aposztrofált) a többi pályázótól egyáltalán nem érkezett pályamű! Az írók pályáztak ugyan, végül mégsem írtak semmit, pedig a korabeli jugoszláviai magyar regénypályázatok általában sok jó mű megszületését segítették elő. Talán azért sem írtak ekkor történelmi regényeket, mert ha a legfontosabb atrocitásokról nem tudtak írni, akkor – a tetralógiával megtorpanó Gionhoz hasonlóan – másról nem is tartották érdemesnek. Gionnak viszont az is megadatott, hogy fő művét ott folytassa, ahol 1976-ban félbehagyta, de erre sajnos csak háborús kataklizmák: egy rendszer és egy ország összeomlása, illetve az író szülőföldjének elhagyása után kerülhetett csak sor.

166 Uo.

167 Gion Nándor, *Ez a nap a miénk* [1996–1997] = G. N., *Latroknak is játszott*, i. m., 474.